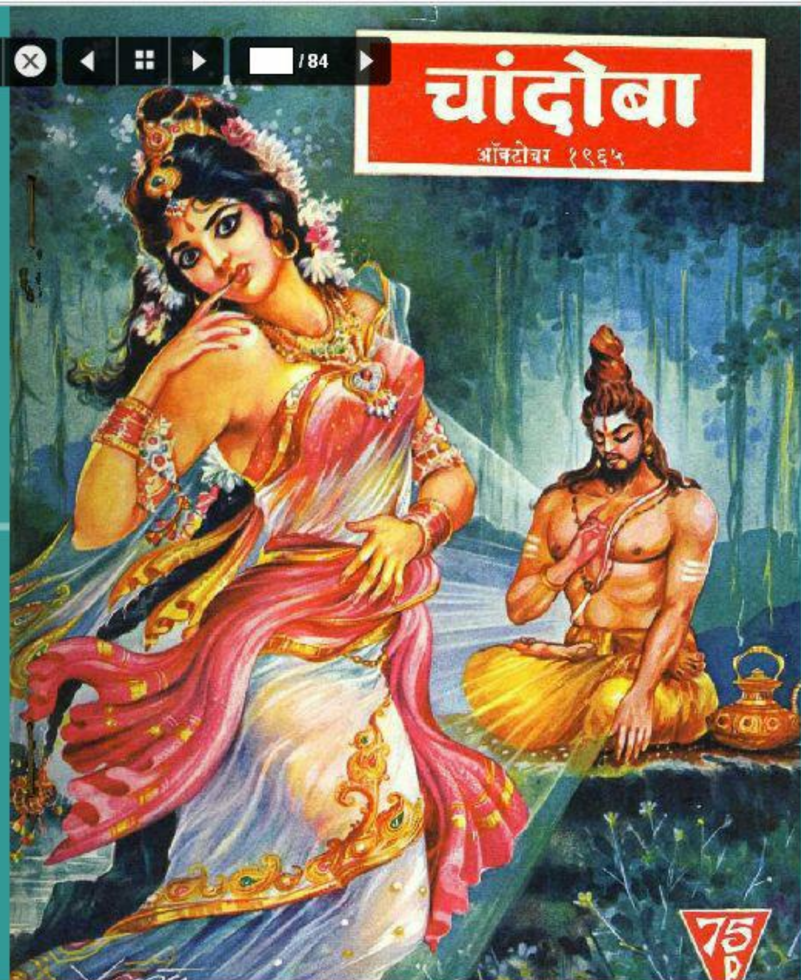

चांदोबा
ऑक्टोबर १९६५
75 P

भारताचा इतिहास

१६२७ मध्यें जहांगीर बादशाह मरण पावला तेव्हां त्याचा मुलगा शाहजहान दख्खनमध्यें होता. त्याचे दोघे मोठे भाऊ खुस्रो व परवेज तोंपर्यंत मरण पावले होते. धाकटा भाऊ शहरयार यानें आपली सासू नूरजहान हिच्या सांगण्यावरून लाहोरहून स्वतः बादशाह असल्याचें जाहीर केलें. त्यावेळीं शाहजहानची बायको मुमताजमहाल हिचे वडील आसफखान यानें आपल्या जांवयाला पुष्कळ मदत केली. त्यानें त्याला उत्तरेकडे येण्यास कळविलें व तो येईपर्यंत खुस्रोचा मुलगा दावरबख्श याला गादीवर बसविलें. नंतर त्यानें प्रमुख अमीर उपरावांना आपल्या बाजूला वळवून घेतलें. त्यांच्या मदतीनें त्यानें शहरयारच्या विरुद्ध लाहोरवर स्वारी केली. युद्धांत त्याचा पराभव करून त्यानें त्याचे डोळे काढून टाकवले.

शाहजहान लवकरच दिल्लीला पोंचला. फेब्रुवारी १६२८ मध्यें त्यानें स्वतःला बादशाह म्हणून जाहीर केलें. नंतर त्याच्या वाटेंत जो कोणी आडवा आला त्या सर्वांचा कांटा त्यानें दूर केला. परिस्थिती पण त्याला हवी अशीच होती. आसफखानानें त्याला मदत केली होती. म्हणून तो त्याचा मुख्य मंत्री झाला.

बादशाहाच्या विरुद्ध दोघांनीं बंड केलें. त्यांपैकी एक बुंदलखंडाचा राजा जुझारसिंह होता व दुसरा खान जहान लोदी नांवाचा अफगाणांचा एक पुढारी. हा दक्कनचा जुना सुबेदार होता. शाहजहान गादीवर बसल्यानंतर दोन वर्षांत हीं बंडें झालीं व दोन्हीं त्यानें मोडून टाकलीं. त्यांत दुसरें बंड थोडें मोठ्या प्रमाणावर झालें. निजाम उल्मुल्क, अहमद नगरचा सुलतान, मराठे, रजपूत सर्व. या बंडांत सामील झाले. शाहजहानला त्यांच्या शक्तीचा बरोबर अंदाज होता. म्हणून त्यानें तशीच तयारी केली होती व मोठ्या चातुर्यानें बंडाचा बिमोड केला.

बंगालमध्यें सात परगण्याजवळ पोर्तुगीजांचा अड्डा होता. ते आपल्या व्यापाराबरोबर, हुगळीनजीक एक पडाव टाकून बादशाहच्या विरुद्ध बंडाळी करूं लागले. ते तंबाकूच्या व्यापाऱ्यांकडून कर वसूल करून घेऊं लागले. एवढ्यावर ते थांबले नाहींत. ते गुलामांचा व्यापार पण करूं लागले. त्यांनीं मुमताजमहलच्या दोन तरुण गुलाम दासींना पकडलें. शाहजहानच्या हुकमावरून २४ जून १६६२ या रोजीं मोंगल सैन्यानें हुगळीला वेढा दिला. या युद्धांत कित्येक पोर्तुगीज हताहत झाले व कित्येकांना कैद करून आग्रा येथें आणण्यांत आलें. तेथें त्यांच्यावर पुष्कळ अत्याचार झाले.

आपल्या पूर्वजांप्रमाणें शाहजहान बादशाहाच्या मनांत दक्षिणेकडे आपलें साम्राज्य वाढविण्याची इच्छा होती. अहमदनगरच्या निजामशाही राज्याची हद्द मोगलांच्या हद्दीला भिडून होती. म्हणून सर्वांत ज्यास्त दडपण त्या राज्यावरच पडलें. १६२६

मध्यें मलिकंबरच्या मृत्यूनंतर त्याचा मुलगा फतहखान हा अयोग्य असल्या कारणानें अहमदनगरचें राज्य कमकुवत होत गेलें. अहमदनगरच्या सुलतानाविरुद्ध बंड करून त्यानें सुल्तानाचा वध केला व सुलतानाच्या मुलाला नांवापुरता, गादीवर बसवून त्यानें सर्व सत्ता आपल्या ताब्यांत करून घेतली. सन् १६३१ मध्यें त्यानें मोगलांकडून साडे दहा लाख रुपयांची लांच खाऊन दौलताबादचा किल्ला त्यांना देऊन टाकला. १६३३ मध्यें अहमदनगरचें राज्य खालसा झालें व मोंगल साम्राज्यांत कायमचें जोडलें गेलें.

गोवळकुंडा व बिजापूर राज्यें स्वतंत्र व शिया मतावलंबी होतीं. १६२९ मध्यें गोवळकुंड्यावर आणि १६३१ मध्यें विजापुरावर मोंगल सैन्यानें स्वारी केली. १६३५ मध्यें या दोन्ही राज्यांनीं लपून छपून शाहजीराजे यांना मदत केली होती. तें कळल्यावर शाहजहाननें शाहजीला कर देऊं नये व आपलें आधिपत्य स्वीकार करावें असें दोन्ही राज्यांच्या सुलतानांना कळविलें. एवढेंच नव्हें तर शाहजहान स्वतः २१ फेब्रुवारी १६३६ मध्यें दौलदाबाद येथें आला. तें पाहून गोवळकुंड्याचा सुलतान अब्दुल्लाशाह यानें बादशाहसमोर आपली मान तुकविली व सर्व अटी कबूल केल्या.

परंतु विजापूरचा सुलतान आदिलशाह युद्धाला तयार झाला. मोंगल सैन्यानें तीन बाजूंनीं विजापूरच्या राज्यावर स्वारी केली. विजापूरच्या सैन्यानें मोठ्या शौर्यानें युद्ध-करून आपल्या राजधानीचें रक्षण केलें. परंतु सन् १६३६ मध्यें सुलतानाला संधी करून घ्यावी लागली. विजापूरची सत्ता त्याच्या हातांत कायम राहाली. अहमदनगर राज्याचा कांहीं भाग त्याला देण्यांत आला.

अशा तऱ्हेनें दख्खनचीं राज्यें मोगलांच्या छत्रछायेखालीं आलीं. ११ जुलाई १६३६ मध्यें शाहजहान उत्तरेकडे परत गेला. त्यानें आपला मुलगा औरंगजेब याला सुबेदार म्हणून नेमलें. मोंगल साम्राज्याच्या दख्खनच्या भागांत त्यावेळीं खानदेश वऱ्हाड, तेलंगाणा, दौलताबाद वगैरे राज्यें होतीं. तेथून मोगल साम्राज्याला दर वर्षी पांच कोटींची प्राप्ती होत होती. दक्षिणेंतील ६४ डोंगरी किल्ल्यां-पैकीं कांहीं अद्याप शाहजी वगैरे जहागीर-दारांच्या हातांतच होते.

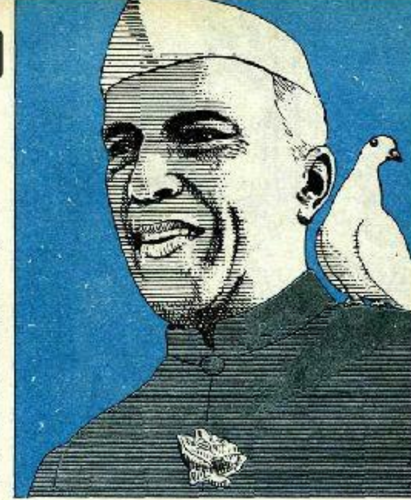
नेहरू चरित्र

[१४]

दहा ऑगस्ट १९२० या रोजीं मित्र राष्ट्रांनीं टर्की राष्ट्राच्या खलीफाचे अधिकार कमी केले. त्यामुळें भारतांतील मुसलमानांचीं मनें दुखावलीं. पंजाबच्या हत्या कांडामुळें भारतीय प्रथमच असंतुष्ट होते. त्या अन्यायाविरुद्ध गांधीजींनीं देशभर प्रवास करून अनत्याचारी विरोध करण्या-साठीं आपला संदेश दिला. अलीबंधूपण त्यांच्याबरोबर प्रवास करीत. हिंदू-मुसल-मानांच्या जयजयकारानें सर्व भारतीय आकाश दुमदुमत होतें.

गांधीजींच्या असहकारितेच्या चळवळी-विषयीं विचार करण्यासाठीं, १९२० च्या हिंवाळ्यांत कलकत्त्याला कांग्रेसचें एक विशेष अधिवेशन भरलें. या अधिवेशनाचे अध्यक्ष लाला लजपतराय होते.

कलकत्त्याला लाला लजपतराय यांनीं असहकारितेच्या चळवळीचा विरोध केला कीं ती चळवळ आव्यावहारिक आहे. कित्येक जुने कांग्रेसचे मेंबर देशबंधु चित्तरंजन दास,

ॲनीबेसंट महंमदअली जिन्ना त्याच मताचे होते. त्यानंतर डिसेंबर महिन्यांत झालेल्या कांग्रेसच्या अधिवेशनाच्यावेळीं जिन्नांनीं कांग्रेसशीं असलेला संबंध विच्छेद केला. चित्तरंजन दास यांनीं असहकार चळवळीचा विरोध केला नाहीं. परंतु त्यांनीं नवीन राजकीय सुधारणा जाहीर झाल्यानंतर स्थापन झालेल्या विधायक मंडळांच्या बहिष्काराचा विरोध केला.

कलकत्ता अधिवेशन व नागपूर अधिवेशन यांमधले तीन महिने गांधीजींनीं देशभर भ्रमण केलें आणि आपला संदेश देशांतल्या

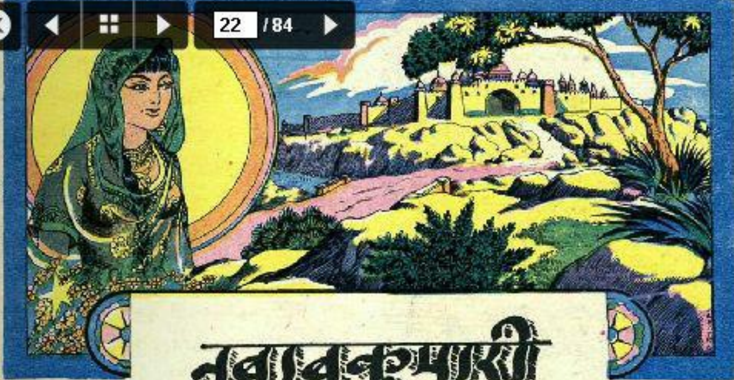

ही चळवळ इतकी अनत्याचारी होऊं शकेल या गोष्टीवर इंग्रजांचा विश्वासच नव्हता. त्यांना वाटत होतें कीं अहिंसेच्या आड गुंडगिरी वाढेल. याचें एक सुंदर उदाहरण स्वतः जवाहरलालजींनीं दिलें आहे.

मे १९२१ मध्यें स्वरूप (विजयलक्ष्मी पंडित) यांचें लग्न ठरलें. लग्नाचा मुहूर्त १० मे रोजीं पडत होता. लग्नाला गांधीजी अलीबंधू इत्यादि कांग्रेसच्या पुढाऱ्यांना निमंत्रणें गेलीं होतीं. त्यांच्या सोयीसाठीं कॉंग्रेसच्या कार्यसमितीची बैठक अलाहाबाद येथेंच बोलावण्यांत आली होती. मोठमोठे पुढारी येणार होते म्हणून जिल्हा कांग्रेस कमिटीची बैठक पण बोलावण्यांत आली. शेतकरी वर्ग मोठ्या प्रमाणावर हजर राहील याची शक्यता पण दिसत होती.

या सर्व बैठकींच्या तयारीसाठीं अलाहाबाद येथें जोरानें धांवपळ सुरू होती. हें सर्व पाहून अलाहाबादच्या इंग्रजांना वाटलें कीं कांहींतरी भयंकर असें कांड होणार. त्यांचा स्वतःच्या नोकरांवरचा विश्वास पण उडाला. ते नेहमीं खिशांत रिव्हाल्व्हर ठेवूं लागले. अलाहाबादच्या किल्ल्यांत इंग्रजांच्या संरक्षणासाठीं जय्यत तयारी करून ठेवण्यांत आली. जवाहरलालजी चकित झाले, अहिंसा-मूर्ती गांधीजी स्वतः येत असतां अत्याचार व हिंसा होईल अशी भीति इंग्रजांना वाटण्याचें कारणच काय? परंतु नंतर कळलें कीं १० मे रोजीं मीरत येथें ५७ सालीं बंडाचें निशाण उभें केलें गेलें होतें. इंग्रजांना भीति वाटली कीं मोतीलाल नेहरूंच्या मुलीच्या लग्नाचें निमित्त सांगून सन् ५७ च्या बंडाचा वार्षिकोत्सव तर साजरा केला जात नसेल!

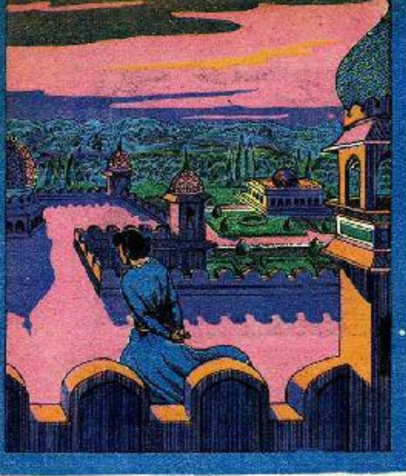

नवाबकुमारी

मंथारणचा किल्ला पहिल्यासारखाच होता. त्याच्या बाजूची आमराई, किल्ल्याखालून वाहणारा दामोदर नद सर्व पहिल्यासारखेंच होतें. त्यादिवशीं रात्रीं विमलाच्या चुकीमुळें पठाण किल्ल्यांत शिरले आणि किती रक्त वाहालें? आणि त्याच रात्रीं नाहीं का वीरेंद्रसिंह पाठाणांच्या हातीं कैद झाला? आपल्या प्रेमिके भेटण्यासाठीं म्हणून जगत-सिंह विमला बरोबर किल्ल्यांत आला. तिलोत्तमेला तो भेटला. तिच्या रक्षणासाठीं त्यानें युद्धपण केलें. पण शेवटीं जखमी होऊन कैद झाला. शत्रूनें अमानुषपणें वीरेंद्रसिंहाचा वध केला. त्याबद्दल विमलानें कतलखानाचा वध करून त्याचा सूड उगवला.

परंतु आतां त्यांच्या खाणाखुणादेखील शिल्लक राहाल्या नव्हत्या. मंथारणचा किल्ला जसा पूर्वीं होता तसाच तो आतांपण होता. फरक एवढाच होता कीं तेथें वीरेंद्रसिंह नव्हता. त्याची मुलगी तिलोत्तमा व बायको विमला तेथें रहात होत्या. विमलाला आयुष्यांत खरें सुख कधींच मिळालें नाहीं. ज्याला तिनें पति म्हणून वरलें होतें त्याच्या बरोबर त्याची पत्नी म्हणून तिला राहतां आलें नाहीं. दासीसारखें रहावें लागलें होतें. तो पतीदेखील शत्रूच्या हातीं ठार झाला.

कांहीं गोष्टी तिच्या मनासारख्या पण घडल्या. कतलखानाचा खून करून तिनें आपल्या पतीसमोर केलेली प्रतिज्ञा पुरी केली होती. तिची लाडकी तिलोत्तमा आतां राजा मानसिंह यांची सून झाली होती. तिचा मुलगा अंबरनरेश होणार ही काय लहान गोष्ट होती?

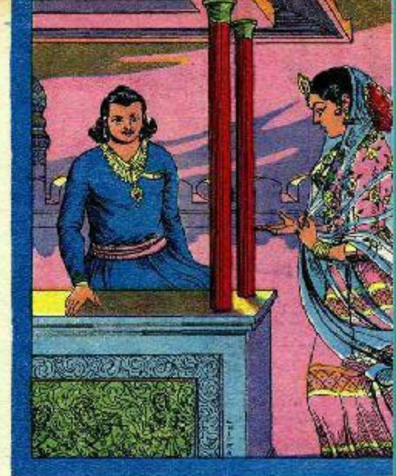
तिलोत्तमेला वाईट वाटण्यासारख्या कांहीं गोष्टी घडल्या त्याच बरोबर तिला सुखी करणाऱ्या कांहीं गोष्टी पण घडल्या. तिच्या वडिलांशीं तिची कायमची ताटातूट पाणी कतलखानाच्या विलासगृहांत कित्येक दिवस कैदी म्हणून तिला रहावें लागलें होतें. त्या कैदेंत पडणारीला आपल्या अब्रूचें रक्षण करणें अशक्यच होतें. परंतु तिची सुटका त्या वाघाच्या दाढेंतून सुद्धां झाली होती. त्याच प्रमाणें जगतसिंह जवळ जवळ यमपाशांतूनच सुटला होता. आणि आतां तर तिचें त्याच्याशीं लग्नपण झालें होतें. सर्व गोष्टी मनासारख्या घडून आल्या.

पठाणांचा पराभव झाल्यानंतर मानसिंहानें आज्ञा केली होती कीं मंथारणचा किल्ला वीरेंद्रसिंहाची बायको विमला व त्याची मुलगी तिलोत्तमा दोघांना देऊन टाकावा.

जगतसिंह व तिलोत्तमा यांचा विवाह होऊन सुमारें एक महिना लोटला. जगतसिंह अंतःपुराच्या वरच्या मजल्यावर कांहीं तरी विचारांत गर्क होऊन येरझाऱ्या घालीत होता. दारुकेश्वर नदी काठीं मानसिंह छावणी टाकून रहात होता. तो छावणी काढून पाटण्याकडे निघून गेला. त्या पूर्वीं जगतसिंह आपल्या वडिलांना जाऊन भेटला नव्हता. तो आपल्या बायको बरोबर मंथारणच्या किल्ल्यांत चार दिवस आनंदानें घालवीत होता.

थोड्या वेळानें तिलोत्तमा आली. दोघांचें या गोष्टीवर बोलणें चालू होतें की दोघांत जास्त भाग्यशाली कोण? प्रत्येक स्वतःला जास्त भाग्यशाली मानत होता. जगतसिंहानें स्वतःला भाग्यशाली एवढ्यासाठीं म्हटलें कीं तिलोत्तमेसारखी रूपवती स्त्री काळाच्या दाढेंतून सुटून शेवटीं त्याला लाभली. कित्येक राजकुमार स्वतःला तिच्यावर ओंवाळून टाकायला तयार झाले असते. परंतु त्याच्या भाग्यानेंच तिनें त्याच्या गळ्यांत वरमाळा घातली. उलट तिलोत्तमा म्हणाली—"स्वाभिमानी अंबरराजा मानसिंह यांच्या युवराजांशीं तिचें लग्न व्हावें हें तिचें केवढें भाग्य? शौर्य व पराक्रम दोन्ही मध्यें मोठ मोठ्या शूरांची मान खालीं करणाऱ्या एका वीरपुरुषाशीं तिचें लग्न झालें. तिची मानमर्यादा राखण्यासाठीं जगतसिंह स्वतःच्या जिवावर उदार होऊन लढला होता. ती स्वतः एका यःकश्चित जमीनदाराची मुलगी. अंबरराजाच्या अंतःपुरांत दासी म्हणून राहण्याचीदेखील लायकी नाहीं. तरी आपल्या वडिलांच्या इच्छेविरुद्ध त्यांच्या क्रोधाची पर्वा न करतां जगतसिंहनें तिच्याशींच हट्टानें लग्न केलें होतें. त्यानें

लग्न केलें नसतें तर त्याला कोणी नांवें ठेवलीं नसतीं.

तिलोत्तमेनें मानसिंहाच्या क्रोधाची आठवण करून देतांच जगतसिंह पुन्हां चिंतामग्न झाला. म्हणाला—"तो प्रश्न तर आहेच. त्याविषयीं काय करावयाचें हा विचार करायला हवा. बाबा माझ्यावर रागावलेले आहेत ही गोष्ट मला माहीत आहे. ते आपला राग दाखवीत नाहींत. परंतु अनेक गोष्टींवरून ते रागावले असणार असा माझा अंदाज आहे." जगतसिंह म्हणाला.

"तर तुम्ही कां नाहीं त्यांच्या म्हणण्या-प्रमाणें वागत?" तिलोत्तमा म्हणाली.

"तूं तरी किती अबोध व अज्ञान आहेस! तुझ्या प्रेमपाशांत जो एकदां गुरफटला तो मरणाला हंसत हंसत मिठी मारणार नाहीं का? या बाबतींत स्वतःला सुधारण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाहीं." जगत-सिंह म्हणाला.

"मग कोणत्या विचारांत मग्न आहां?"

"दोन गोष्टींचा विचार करतों आहें मीं. माझे वडील एक रजपूतवीर आहेत. जी गोष्ट एकदां मनानें घेतली ती प्राण गेला तरी ते सोडणार नाहींत. त्यांना आड येण्याची कोणाची छातीपण नाहीं. स्वतः अकबर बादशाहदेखील त्यांच्या इच्छेविरुद्ध करायला धजत नाहींत. त्यांनीं शिक्षा म्हणून माझें डोकें उडवायचें ठरविलें तरी कोणी मध्यें उभा राहणार नाहीं. तूं भिऊं नकोस, रजपूताला मरणाची भीति नसते. परंतु मरणामुळें जें विरहदुःख सहन करावें लागेल त्याचा विचारच मला जास्त कष्टकारक वाटत आहे." जगतसिंह म्हणाला.

"मला वियोगाची एवढी भीति वाटत नाहीं. कारण वीरपतीबरोबर वीरपत्नीनें प्राणाचा होम कसा करावयाचा असतो हें आम्हांला माहीत आहे." तिलोत्तमा म्हणाली.

"कबूल, परंतु त्याहून जास्त भय वाटण्यासारखी परिस्थिति उत्पन्न होऊं शकेल. माझ्या वडिलांनीं एकदम प्राणदंड न देतां जर मला हाल अपेष्टा सहन करायला लावलें तर?"

"तें कसें काय?" तिलोत्तमेनें विचारलें.

"त्यांना आपलें लग्न आवडलें नाहीं. म्हणून ते दोघांची ताटातूट करायला मागें पुढें पाहणार नाहींत."

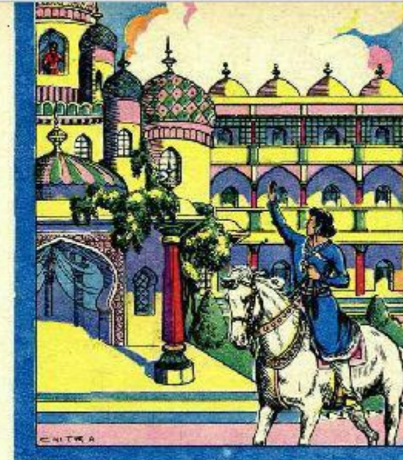

तें ऐकून तिलोत्तमेच्या अश्रुधारा सुरू झाल्या. ती म्हणाली—"माझी सावत्र आई विमला आहे. तिनें नाहीं का बाबाशीं लग्न करून अंतःपुरांत एखाद्या दासीसारखें सव आयुष्य घालविलें? मला तुमच्या घरांत दासी म्हणून रहायलादेखील परवानगी मिळणार नाहीं का?"

"अशी घाबरूं नकोस तिलोत्तमा! अग तशी वेळ आलीच तर हें जग का लहान आहे. पृथ्वीच्या पाठीवर आपणां दोघांना खात्रीनें जागा मिळेल. झाडाच्या सावलींत काढूं सारें आयुष्य आनंदानें. तरी मी त्यांचें मन वळवून पाहण्याचा यत्न करणार आहें. पुढें देव ठेवील तसें रहावयाचेंच आहे." जगतसिंह म्हणाला.

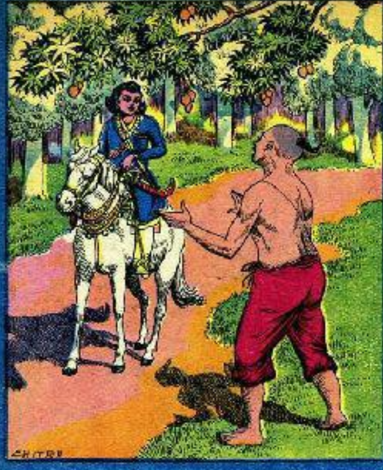
"आणखी कांहीं मार्ग निघाला नाहीं तर मरण आपल्या हातीं आहेच." तिलोत्तमा म्हणाली.

त्या दिवशीं रात्रीं दोघांना झोंप आली नाहीं. पहाटे उजाडण्यापूर्वीं तिलोत्तमेला झोंप लागली. जगतसिंह तिची झोंप न मोडतां उठला व बाहेर मोकळ्या जागीं हिंडायला म्हणून घोड्यावर बसून निघाला. तो आपल्या पांढऱ्या घोड्यावर बसून किल्ल्याचें फाटक

पार करून बाहेर आला. नंतर त्यानें मागें वळून पाहिलें, तिलोत्तमा उठून खिडकी उघडून त्याच्याकडे पहात उभी होती. त्यानें हातानें खूण केली—"मी आलोंच, तूं आंत जा!" आणि पुढें निघून गेला. थोडें पुढें जाऊन परत येण्याचा त्याचा विचार होता.

ज्या आमराईत त्यानें विमलानें आणून दिलेल्या भाल्यानें एका पठाणाला ठार केलें होतें त्या आमराईंतून जात असतां त्याला विद्यादिग्गज "रसिकराज" भेटला. त्याचें रूप अगदीं विचित्रच होतें. त्याचें रूप व कपडे धड हिंदूचे नव्हते कीं धड मुसलमानी

पण नव्हते. तो जगतसिंहाला पाहून म्हणाला— "खुदानारायण, आपलें कल्याण करो !"

"कोण, गजपति विद्यादिग्गज !" जगतसिंहानें चकित होऊन विचारलें.

"होय ! पूर्वीं कधीं संस्कृत व्याकरण शिकलों होतों आतां उर्दू शिकतों आहें. आतां माझें नांव ऐकून कोणाला आश्चर्य वाटण्याचें कारण नाहीं." दिग्गज म्हणाला.

"पण हा वेष काय ? आणि हें रूप काय ?"

"ते पठाण इकडून जातांना माझा धर्म व माझा वेष दोन्ही पालटून गेले. मी आपल्या गुरुकडे जाऊन पुन्हां विद्याभ्यास सुरू करायला म्हणून गेलों तेव्हां ते म्हणाले, तीन दिवस गंगाकाठीं रहा, गंगास्नान कर, चम्मन गोटा करून शेंडी ठेवून ये तेव्हां, आंत पाऊल टाकायला मिळेल. म्हणून गुरू आज्ञेप्रमाणें हें रूप झालें आहे." तो म्हणाला.

"पण हा पोशाख ?"

"काय करूं सांगा. माझे कपडे ते पठाण घेऊन गेले हो !"

जगत दिग्गजच्या हातांत एक रुपया ठेवून पुढें निघून गेला. थोड्याच अंतरावर शैलेश्वराचें देऊळ होतें. देवाचें दर्शन करून येण्याचें ठरवून तो देवळाकडे वळला.

इतक्यांत त्याला घोड्यांच्या टापांचा आवाज ऐकूं आला. दूर आकाशांत धूळ उडत होती. तें सैन्य असावें किंवा सैन्याची एखादि तुकडी असावी. पठाणांचें सैन्य खास नसणार. पठाण ओडिसा प्रांतांत निघून गेले होते. जें सैन्य उरलें होतें तें सर्व बादशाहांचें होतें. जगतसिंह याच विचारांत कांहीं वेळ जागच्या जागीं थबकला.

लवकरच सैनिक अगदीं जवळ येत असलेले दिसले. ते मानसिंहांचे सैनिक होते. सुमारें पन्नास असतील. नायकाच्या आज्ञेनें सर्व सैनिकांनीं घोडे उभे केले.

तलवारी उपसून त्यांनीं बादशाह अकबर व मानसिंहाचा जयजयकार केला.

जगतसिंहानें पण तलवार उपसून उत्तर म्हणून तसाच जयजयकार केला आणि सरदाराला विचारलें—"मथुरासिंह ! हें सर्व काय ? बादशाहांची व महाराजांची तब्येत वगैरे ठीक आहे ना ?"

मथुरासिंहानें युवराजाजवळ येऊन रुमालांतून एक चिठ्ठी काढून जगतसिंहाला दिली.

"महाराजांची आज्ञा आहे ?" जगतसिंहानें विचारलें.

"मी आपला दास आहे. मला क्षमा करावी, महाराजांची आज्ञा आहे कीं आपल्याला असाल तसे महाराजांसमोर हजर करावें." सरदार म्हणाला.

"कोठें जायचें आहे ?"

"पाटणा, महाराज तेथेंच आहेत."

"मग प्रवासाची तयारी करूं ?"

"युवराज माफ करा. अशी आज्ञा आहे कीं आपण यायला तयार नसल्यास आपल्याला कैद करून आणावें." सरदार म्हणाला.

"म्हणजे आपल्या घरच्या मंडळींचा निराप सुद्धां घेतां येणार नाहीं मला?" जगतसिंहानें विचारलें.

"क्षमा करावी. तशीच आज्ञा आहे!"

"महाराजांची आज्ञा बदलणें शक्य नाहीं हें मला माहीत आहे. पण समजा, मी तुमचा कैदी होणाचें नाकारलें व युद्धाला तयार झालों तर?"

"माझ्या तोंडून त्या सर्व गोष्टी कशाला काढवतां युवराज? महाराजांची आज्ञा आहे कीं युवराजांना जीवित किंवा मृतावस्थेंत आणून समोर हजर करण्यांत यावें."

जगतसिंहानें विचार करून पाहिला, आतां जास्त वादविवाद करण्यांत अर्थ नाहीं. महाराजांना आपल्यावर भयंकर राग आहे. आतां सुटका नाहीं. बाबा सांगतील ती शिक्षा किंवा दंड भोगलाच पाहिजे.

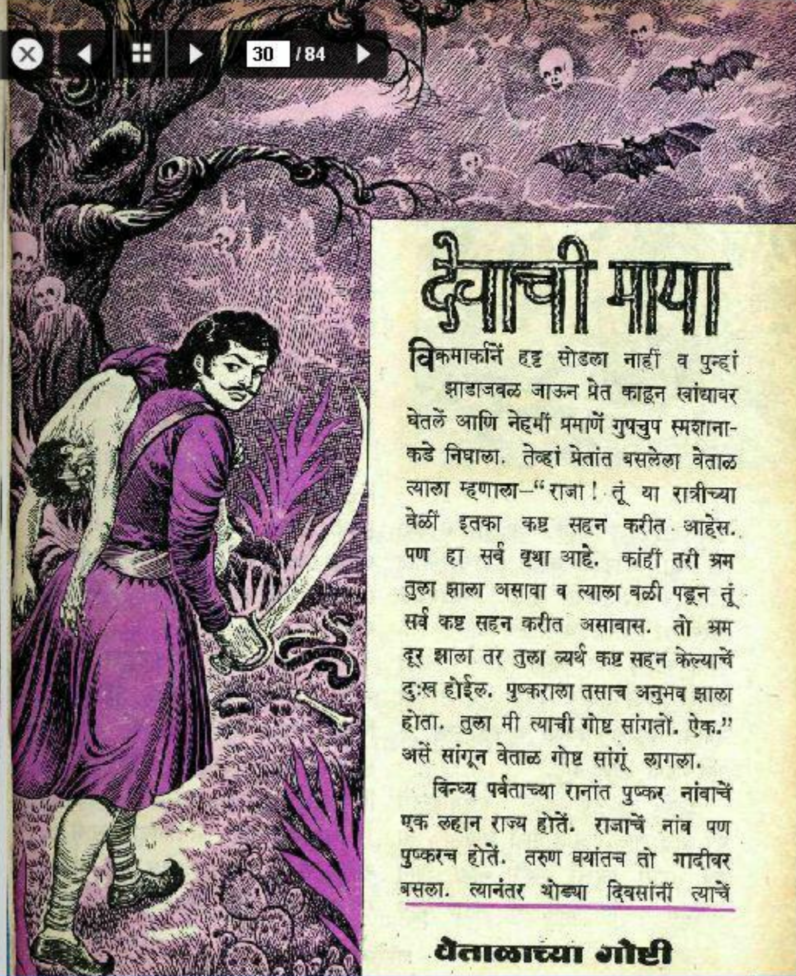
त्यानें मधुरासिंहाला विचारलें—"माझें सैन्य दारुकेश्वर नदीच्या काठीं जहानाबादनजीक पडाव देत आहे, त्याला काय आज्ञा आहे?"

"त्याची व्यवस्था मी करतों." असें सांगून मधुरासिंहनें एका सैनिकाला काय तें सांगून जहानाबादला पाठविलें. जगतसिंह त्या सैनिकाला बोलावून म्हणाला—"मंथारण किल्ल्यानजीक कोणी भेटला तर मी महाराजांना भेटण्यासाठीं निघून गेलों असें सांग."

नंतर जगतसिंह मधुरासिंह व त्याच्या बरोबर आलेल्या सैन्याबरोबर निघाला. त्याच्या इच्छेप्रमाणें मधुरासिंहानें आपल्या बरोबरच्या सैन्याच्या दोन तुकड्या केल्या. मागें एक तुकडी व पुढें एक तुकडी. मध्यें जगतसिंह व मधुरासिंह चालत होते.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

दैवाची माया

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं व पुन्हां झाडाजवळ जाऊन प्रेत काढून खांद्यावर घेतलें आणि नेहमीं प्रमाणें गुपचुप स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तूं या रात्रीच्या वेळीं इतका कष्ट सहन करीत आहेस. पण हा सर्व वृथा आहे. कांहीं तरी श्रम तुला झाला असावा व त्याला बळी पडून तूं सर्व कष्ट सहन करीत असावास. तो श्रम दूर झाला तर तुला व्यर्थ कष्ट सहन केल्याचें दुःख होईल. पुष्कराला तसाच अनुभव झाला होता. तुला मी त्याची गोष्ट सांगतों. ऐक." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

विन्ध्य पर्वताच्या रानांत पुष्कर नांवाचें एक लहान राज्य होतें. राजाचें नांव पण पुष्करच होतें. तरुण वयांतच तो गादीवर बसला. त्यानंतर थोड्या दिवसांनीं त्याचें

वृद्ध आईवडील वारले. आईबापाची सेवा तो श्रद्धा भक्तीपूर्वक करी. त्याच्या मनांत तितकीच देवभक्तिपण होती. आईवडील वारल्यावर देवाशिवाय आपला कोणी पाठीराखा नाहीं, असें त्याला वाटलें. माझी देवावर इतकी भक्ति व विश्वास आहे. तर मग देवाचा अनुग्रह माझ्यावर कां होत नाहीं?" असें नेहमीं त्याला वाटे.

बरोबर एक वर्ष लोटलें. आईवडिलांचें वर्ष श्राद्ध आलें. श्राद्धासाठीं आवश्यक ती सर्व तयारी करावी अशी आज्ञा त्यानें आपल्या मंत्र्यांना केली. तो पहाटे उठून नदीवर स्नानाला गेला. देवाचें स्मरण करून त्यानें पाण्यांत बुडी मारली आणि आश्चर्य म्हणजे त्याला अप्सरेसारखी सुंदर चांभाराची एक तरुण मुलगी दिसली. तो तिच्या रूपावर इतका भाळला कीं त्याला तिच्याशीं लग्न करून घेण्याची इच्छा झाली. देवाच्याच कृपेनें ती आपल्यासाठीं या मर्त्यलोकांत आली असेल असेंदेखील त्याला वाटलें. असा विचार करून ती जाऊं लागल्यावर तो तिच्या पाठोपाठ चालूं लागला.

तें पाहून ती म्हणाली–"राजा! मी अस्पृश्य चांभार जातीच्या कुळांत जन्मलेली मुलगी. माझ्या पाठोपाठ तुला येत असलेला पाहून आमच्या घरची वडील मंडळी रागावून मला ठार करतील. म्हणून तूं माझा नाद सोड."

तरी पुष्कर तिच्या पाठोपाठ गेला आणि चांभारांच्या वस्तींत पोंचल्यावर तिच्या बापाला म्हणाला–"मी तुमच्या मुलीशीं लग्न करण्याचें ठरविलें आहे. हिच्याशीं माझें लग्न करून द्या."

चांभार म्हणाले–"या लग्नाला आमची ना नाहीं. परंतु तूं राजा आहेस. तूं चांभाराच्या मुलीशीं लग्न केलेंस तर तुझी प्रजा

काय म्हणेल?" असें सांगून ते राजा काय उत्तर देतो याची वाट पाहूं लागले. राजानें त्यांच्या म्हणण्याकडे दुर्लक्ष केलें व तिच्याशींच लग्न करणार असा हट्ट धरला. तेव्हां त्या मुलीच्या बापानें तिच्याशीं राजाचें लग्न लावून दिलें. राजानें आपलें राज्य व राज्यकारभार सोडला आणि चांभारांच्या वस्तींतच राहूं लागला. त्याला त्या चांभार मुलीकडून दोन मुलगे व एक मुलगी झाली.

चांभारणीच्या भावांनीं बहिणीचा वाढता संसार संभाळणें अशक्य झालें म्हणून तिला दुसरें झोंपडें बांधून दिलें व तिथें तिला रहायला सांगितलें. पुष्कराला संसाराचें ओझें जास्त वाटूं लागलें. बायकोनें शिवून दिलेल्या वहाणा व जोडे बाजारांत घेऊन विकण्याचें काम त्याला करावें लागे.

एकदां त्याला लाकडाची एक मोळी बाजारांत विकायला घेऊन जावी लागली. तेव्हां एक गोष्ट लोकांच्या तोंडी त्याला कळली. त्या गांवची राजकन्या अंगाला जें उबटण लावी त्यांतलें उरलेलें अंगणांत एका कोंपऱ्यांत फेंकून देई. तेथें एक रोपटें उगवलें. परंतु तें रोपटें कसलें हें कोणी सांगूं शकला नाहीं. त्या रोपट्याचें नांव सांगेल

त्याच्याशीं राजकन्येचें लग्न करून देईन अशी राजानें राजधानीभर दवंडी पिटविली.

पुष्करदेखील इतर लोकांबरोबर राजधानींत गेला. त्यानें रोपटें पाहालें व म्हणाला–"हें तर चंदनाचें रोपटें आहे. दासींनीं ती गोष्ट राजाला जाऊन सांगितली. राजाला खात्री पटली व त्यानें पुष्करशीं आपल्या मुलीचें लग्न करून दिलें.

नवरा बाजारांत लाकडाची मोळी विकायला घेऊन गेला तो परत कां आला नाहीं हें चांभारणीला कळेना. पण तिला कांहीं दिवसांनी कळलें कीं तिच्या नवऱ्याबरोबर

राजकन्येचें लग्न झालें आहे व तो राजवाड्यांत ऐश्वर्यांत लोळत आहे. चांभारीण आपल्या मुलांना बोलावून म्हणाली– "बाळांनो! तुमचे बाबा राजवाड्यांत राहतात. जाऊन सांगा कीं खायला कांहीं नाहीं. ते देतील तें घेऊन या."

पुष्कर राजकन्येबरोबर ज्या जागीं रहात होता त्या जागीं खालीं खिडकीजवळ रस्त्यावर उभी राहून मुलें ओरडूं लागली– "बाबा! भूक लागली आहे आम्हांला!" पुष्करानें खिडकींतून डोकावून पाहालें व आपल्या मुलांना ओळखून त्यानें आपली अंगठी काढून त्यांच्याकडे फेंकली. त्यांनीं ती आपल्या आईला नेऊन दिली.

राजकन्या त्यावेळीं आरशासमोर बसून वेणीफणी करीत होती. तिनें आरशांतून नवऱ्यानें अंगठी खालीं फेकलेली पाहाली. पण ती कांहीं बोल्ली नाहीं. ती गोष्ट मनांत ठेवून घेतली.

चांभारणीनें अंगठी विकून कांहीं दिवस संसाराचें गाडें चालू ठेवलें. पण तेवढ्यावर किती दिवस भागणार? तिनें आपल्या मुलांना पुन्हां त्यांच्या बापाकडे पाठविलें. मुलांनीं हांक मारतांच पुष्करनें खिडकींतून सोन्याच्या दोन तबकड्या खालीं टाकल्या. मुलांनीं त्या आईला नेऊन दिल्या.

राजकन्येनें या खेपेसदेखील सर्व पाहिलें. पण बोलली नाहीं. गुपचुप एका कागदावर "ज्या मडक्याला कुत्र्यानें तोंड लावलें आहे त्या मडक्याचें काय करावें?" असें लिहून तो कागद तिनें आपल्या बापाकडे पाठवून दिला.

राजानें "तें मडकें दूर फेंकून द्यावें!" असें लिहून मंत्र्याला तें उत्तर दाखविलें.

मंत्री म्हणाला–"फेंकण्याचें काय कारण? विस्तवांत घालून तापवून घेतलें कीं झालें."

त्या प्रमाणें उत्तर लिहून राजानें आपल्या मुलीकडे पाठवून दिलें.

त्या दिवशीं रात्रीं पुष्कर झोंपला असतां राजकन्येनें तो झोंपला होता त्या शयनगृहाला आग लावली. पुष्कराच्या अंगावर ठिणग्या व निखारे पडूं लागले तेव्हां तो दचकून जागा झाला, तो पाण्यांतून वर आला. तेव्हां त्याला वडिलांच्या वर्ष श्राद्धाची गोष्ट आठवली. बराच उशीर झाला असा विचार करून तो घाईनें घरीं गेला.

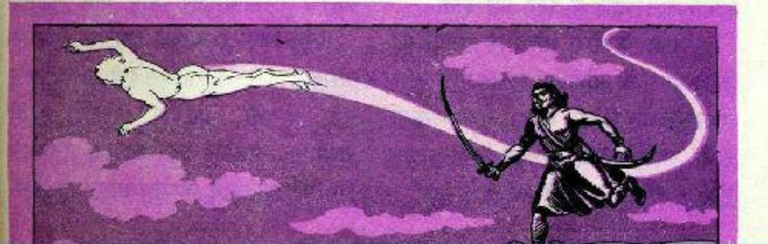
"झालें एवढ्यांत स्नान?" ब्राह्मणांनीं चकित होऊन त्याला विचारलें.

नदीवर तो आंघोळीला गेलो त्या वेळीं बुडी मारल्याबरोबर जें कांहीं घडलें तें सांगून हें सर्व काय असें त्यानें विचारलें. तें ऐकून ब्राह्मण म्हणले–"ही सर्व देवाची माया आहे!"

येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें विचारलें– "राजा मला एका गोष्टीची शंका वाटते, देवानें आपली माया अशा तऱ्हेनें कां दाखवावी? याचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्या पायांवर लोळूं लागतील.

राजा म्हणाला–"पुष्कर राज्य कारभारांत लक्ष घालायचें सोडून हरिभजनांत मग्न रहात असे. त्याला प्रजेचें दुःख कळावें आणि मनुष्य किती मोठा झाला तरी मनोविकारांचा कसा गुलाम असतो ही गोष्ट त्याला कळावी म्हणून स्वतः विष्णूनें आपली माया रचली होती."

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला. [कल्पित]

तारावलोक

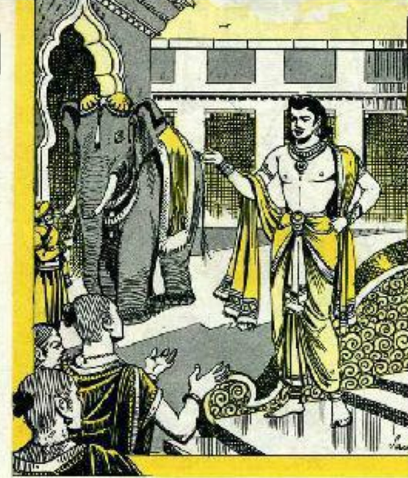
कधीं काळीं शिबिदेशाच्या गादीवर चंद्रावलोक नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या राणीचें नांव चंद्रलेखा होतें. राजाकडे कुवलयापीड नांवाचा एक हत्ती होता. त्या हत्तीच्या भीतीनें कोणी चंद्रावलोकाच्या राज्यावर स्वारी करण्याची हिंमत करीत नसे.

चंद्रावलोकाच्या एकुलत्या एका मुलाचें नांव तारावलोक असें होतें. तो स्वभावानें अगदीं निष्कपट धर्मपरायण व पितृभक्त होता. तो विद्वान व दानी पण होता

तारावलोक मोठा झाल्यावर राजानें मद्रदेशाच्या माद्री नांवाच्या राजकन्येशीं त्याचा विवाह करून दिला. त्याला समजूं लागलें तेव्हां पासूनच तो दानधर्म करूं लागला होता. आतां तर त्याचें लग्न झालें होतें व राजानें त्याला आपला युवराज म्हणून नेमलें होतें. सकाळीं उठल्याबरोबर तो कुवलयापीडवर बसून निघे व जो कोणी दान करण्यास पात्र आढळे त्याला दान करी. त्याचा दानधर्म पाहून लोक त्याला कर्णाचा अवतार मानूं लागले.

कांहीं दिवसांनीं माद्रीला एक जुळें झालें. त्यांचीं नांवें राम व लक्ष्मण अशीं ठेवण्यांत आलीं. नातवंडें आजा व आजीचीं फार लाडकीं होतीं. सर्व लोक तारावलोकासारखा भाग्यवान कोण आहे असें म्हणत.

परंतु शिबी राज्याच्या शत्रूच्या डोळ्यांत तारावलोकाला मिळत असलेली लोकप्रियता सलूं लागली. त्यांपैकीं एकानें कांहीं ब्राह्मणांना बोलावून कुवलयापीड हत्तीलाच दान म्हणून मागून घ्यायला सांगून पाठविलें. तो हत्ती त्याच्याकडून गेला कीं त्याचें हें सर्व वैभव लयास जाईल व त्याची मान खालीं होईल व त्यानंतर आम्ही त्याच्या राज्यावर स्वारी करून त्याचें राज्य जिंकून घेऊं. समजा, त्यानें तो हत्ती दान केला नाहीं तर त्याच्या दानशूरत्वाच्या वल्गना फुकट जातील.

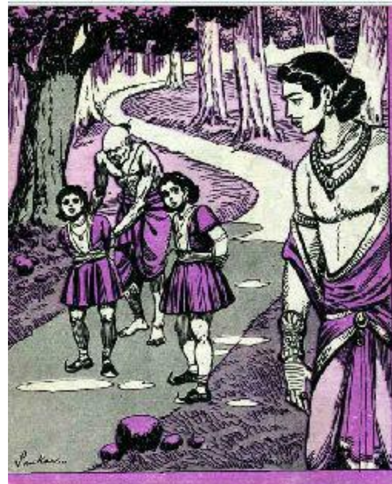

ब्राह्मणांनीं त्याप्रमाणें तारावलोकच्या जवळ जाऊन कुवलयापीड हत्ती मागितला. तारावलोकला हें कळायला वेळ लागला नाहीं कीं कोणाच्या तरी सांगण्यावरून त्यांनीं तो मागितला असावा. परंतु जिवांत जीव असेपर्यंत कोणी कांहीं मागितलें तर नकार द्यावयाचा नाहीं असें व्रतच जणुं कांहीं त्यानें घेतलें होतें. म्हणून त्यानें कुवलयापीड हत्ती ब्राह्मणांना दान केला.

ब्राह्मण हत्तीला घेऊन जात आहेत हें नागरिकांनीं पाहिलें. त्यांना राग आला. प्रजेचा सल्ला घेतल्याशिवाय राजानें जरी तसें दान केलें असतें तरी तें प्रजेला पसंत पडलें नसतें. म्हणून प्रजेचे प्रतिनिधि चंद्रावलोक राजाकडे गेले व म्हणाले—"महाराज! राज्य करण्याची इच्छा युवराजांच्या मनांत असेलसें दिसत नाहीं. नाहीं तर ज्याचें नुसतें नांव ऐकून शत्रूचा थरकांप उडून जातो अशा कुवलयापीडला युवराजांनीं असा दान करून राज्याबाहेर पाठवून दिला नसता. म्हणून कुवलयापीडला परत तरी घेऊन यावें किंवा युवराजांना या अपराधाबद्दल वनवासाची शिक्षा द्यावी. आपणांस ही गोष्ट पसंत नसेल तर आम्हांला दुसऱ्या राजाची निवड करावी लागेल."

चंद्रावलोकनें तारावलोकला तें कळविलें. तेव्हां तारावलोक म्हणाला—"ब्राह्मणांना दान म्हणून मी जो हत्ती दिला तो आतां परत कसा मागूं? प्रजेचें राज्य आहे त्यावर

श्री बा बा सोधारे

माझा काय अधिकार? मनाप्रमाणें दानधर्म करण्याचादेखील मला अधिकार नसेल तर हें सर्व ऐश्वर्य व वैभव तरी कशाला? मी वनवास भोगण्यास तयार आहें."

तो वल्कलवस्त्र धारण करून बायकोला व मुलांना घेऊन वनवासास निघाला. बायकोला व मुलांना त्यानें गाडींत बसविलें व स्वतः पायीं चालूं लागला.

वाटेंत त्याला आणखी कांहीं ब्राह्मण भेटले. त्यांनीं त्याच्या जवळ गाडीचे घोडे मागितले. त्यानें नकार दिला नाहीं व गाडीचे घोडे सोडून त्यांना दिले. आतां नवराबायको गाडी ओढून घेऊन जाऊं लागलीं. वाटेंत एका जागीं विश्रांतीसाठीं तीं एका झाडाखालीं बसलीं. इतक्यांत एका ब्राह्मणानें येऊन ती गाडी सुद्धां मागून घेतली. आतां नवराबायको दोघां मुलांना उचलून घेऊन पायीं पुढ निघाले. ते एका तपोवनांत जाऊन तेथें निवाऱ्यासाठीं एका झाडाच्या सावलींत झोंपडी बांधून राहूं लागले.

माद्री पतीच्या पावलावर पाऊल ठेवून चालणारी एक पतिव्रता व साध्वी स्त्री होती. ती कंदमुळें व फळें घेऊन येण्यासाठीं रानांत गेली असतां त्यांच्या झोंपडीजवळ एक म्हातारा ब्राह्मण आला. त्यानें तारावलोकच्या सुंदर मुलांना पाहून त्याच्याकडून दोघांना मागून घेतलें. तारावलोकनें निस्संकोच दोघां मुलांना दान म्हणून देऊन टाकलें.

"देव कदाचित माझी सत्वपरीक्षाच पहात असावा. मुलांचा विरह एक वेळ मला सहन होईल परंतु मी नकार दिल्यानें मागणाऱ्याच्या मनाला जें दुःख होईल तें मला सहन होणार नाहीं." अशी स्वतःच्या मनाची समजूत घालूनच त्यानें दोन्ही मुलांचें दान केलें होतें.

राम व लक्ष्मण त्या ब्राह्मणाबरोबर जायला तयार झाले नाहींत. त्या ब्राह्मणानें दोघां मुलांना वेलाची एक दोरी करून बांधलें व त्यांना फरफटत ओढीत व मार हाण करीत घेऊन चालला. मुलें मोठमोठ्यानें 'आई!' 'आई!' म्हणून ओरडत मागें वळून आपल्या बापाकडे पहात त्या ब्राह्मणाबरोबर जाऊं लागली.

कांहीं वेळानें माद्री कंदमुळें व फळें घेऊन आपल्या झोंपडींत आली. पतीला मान खालीं घालून बसलेला पाहिलें. तेथें मुलें नव्हती. त्यांचीं खेळणीं, मातीचा रथ, घोडे वगैरे वेडेवांकडे पडलेले होते. तिच्या पोटांत धस्स झालें. तिनें विचारलें—"मुलें कोठें आहेत?"

तिनें तेवढा प्रश्न केला मात्र, इंद्राचें आसन डोलूं लागलें. माद्री व तारावलोक यांच्या दानधर्माच्या प्रतापानें इंद्रलोक डोलूं लागलेला पाहून इंद्र ब्राह्मणरूप घेऊन तारावलोकाच्या आश्रमाजवळ येऊन उभा राहाला. त्यानें त्याच्याजवळ त्याची पत्नी माद्रीचें दान मागितलें. तारावलोक त्याला देखील कबूल झाला.

"अरे, आतां तर तुझ्याजवळ कांहींच उरलें नाहीं मग तूं पुढें काय करणार?" इंद्रानें प्रश्न केला.

"मला कोणत्याहि वस्तूची गरज नाहीं. पुढें कोणी ब्राह्मणानें दान मागितलें तर देण्याची शक्ति आपल्यांत उरणार नाहीं याच गोष्टीचें दुःख होत आहे. दान म्हणून स्वतःचा प्राण समर्पण करावा लागला तरी मी त्याला तयार आहें."

इंद्र प्रकट होऊन म्हणाला—"तुझ्या पत्नीचें दान मी मागितलें होतें. पण तें तुझी परीक्षा घेण्यासाठीं होतें. तूं लवकरच

विद्याधरांचा चक्रवर्ति होशील" असें सांगून इंद्र अंतर्धान पावला.

तिकडे तो ब्राह्मण रामलक्ष्मणांना घेऊन जाऊन चंद्रावलोकाच्या राजधानींतल्या एका गल्लींत विकून टाकण्याचा यत्न करूं लागला. नागरिकांनीं मुलांना ओळखलें. त्यांनीं त्या ब्राह्मणाला पकडून राजासमोर हजर केलें. त्या ब्राह्मणाकडून राजाला घडलेलें सर्व वृत्त कळलें. आपल्या मुलाचा तो दानशूरपणा पाहून राजाला स्वतःच्या राज्यांचा व वैभवाचा वीट आला. त्यानें राज्यत्याग करून तपश्चर्या करण्याचें ठरविलें.

नागरिकांनीं अनेक प्रकारें समजूत घालण्याचा यत्न करून पाहिला. परंतु राजानें त्यांचें ऐकलें नाहीं. पैसे देऊन राजानें आपल्या नातवंडांना विकत घेतलें आणि राणीसह नातवंडांना बरोबर घेऊन तारावलोक रहात होता त्या आश्रमांत गेला. आईवडिलांना येत असलेले पाहून तारावलोकनें धांवत येऊन त्यांच्या पायाला मिठी मारली.

सर्व एकत्र बसून बोलत असतां लक्ष्मी एका हत्तीला घेऊन आकाशांतून उतरली. ती तारावलोकाला म्हणाली—"या हत्तीवर बसून तू विद्याधरांच्या देशांत जा. तूं केलेल्या दानाचें पुण्यफळ म्हणून तुला त्या देशाचें चक्रवर्तीपद मिळालें आहे."

तारावलोक बायको व मुलांसह आई वडिलांना व लक्ष्मीला नमस्कार करून हत्तीवर बसला. सर्वांसमक्ष तो हत्ती तारावलोक, माद्री, राम, लक्ष्मण व लक्ष्मीला घेऊन आकाशांत उडाला. तेथें विद्याधर देशाचे राजे महाराजे प्रकट झाले व आदर पूर्वक आपल्या चक्रवर्तीला आपल्या देशांत घेऊन गेले.

राज्याचा लोभ

व्याघ्रपाद व सत्यशेखर नांवाचे दोघे राजकुमार एका गुरूजवळ विद्याध्ययन करीत असत. दोघांनीं परस्परांची मैत्री कायम रहावी व राजा झाल्यावर देखील परस्परांचें युद्ध होऊं नये यासाठीं एक संधी करून घेतली. संधीची मुख्य अट अशी होती कीं ज्याला पहिल्यानें मुलगा होईल त्याला दोन्ही राज्यें मिळतील.

दोघांचा विद्याभ्यास संपला. दोघांचीं लग्नें झालीं. पुढें कांहीं दिवसांनीं व्याघ्रपदची बायको गरोदर असल्याचें कळलें. व्याघ्रपदनें ज्योतिष्यांना बोलावून विचारलें कीं मुलगा होणार कीं मुलगी. राजा व राणी दोघांच्या भीतीनें ज्योतिष्यांनीं मुलगा होणार असे सांगितलें. राजधानीभर मुलगा होणार या गोष्टीची चर्चा झाली, परंतु झाली मुलगी. तें ऐकून व्याघ्रपदला व त्याच्या बायकोला फार वाईट वाटलें. त्यानें दास दासींना बजावून ठेवलें कीं कोणी विचारलें तर मुलगाच झाला आहे असें सर्वांनीं सांगितलें पाहिजे. त्यानें आपल्या मुलीचें नांव विजय ठेवलें. बारशाच्या दिवशीं त्यानें सत्यशेखरलापण बोलावणें पाठविलें.

सत्यशेखर बारशाला आला व वचनदिल्याप्रमाणें त्यानें आपल्या मित्राच्या मुलाला आपलें सर्व राज्य देऊन टाकलें व्याघ्रपादानें केलेला मित्रद्रोह त्याला कळला नाहीं.

त्याचवेळीं विदिशा नगरीचा राजा मृगोकदत्त याला पुरुषराशी, पुरुष ग्रह व पुरुष मुहूर्तावर एक मुलगी झाली.

तिचें नांव धीर ललिता असें ठेवण्यांत आलें. मृगोक दत्तीला दुसरें मूळबाळ नव्हतें. तिच्याशीं आपल्या मुलाचें (मुलीचें) लग्न करून दिल्यास मृगोकदत्ताचें राज्य पण आपल्याला मिळेल या आशेनें त्यानें मृगोकदत्ताकडे निरोप पाठविला कीं आपल्या मुलीशीं आमचे युवराज विजय यांचा विवाह व्हावा अशी आमची इच्छा आहे. मृगोकदत्तानें त्याला होकार दिला. धीर ललिता अजून लहानच होती. तरी तिच्याशीं विजयचा लग्न समारंभ उरकून घेण्यांत आला.

धीर ललिता मोठी होऊं लागली तसतशीं तिच्या वाढीबरोबर स्त्री लक्षणांऐवजीं पुरुषलक्षणेंच जास्त वाढत असल्याचें आढळून आलें. तिला दागिन्यांचा तिटकारा होता. कोणाची पर्वा केल्याशिवाय ती नेहमीं पुरुषांबरोबरच हिंडे फिरे.

व्याघ्रपादानें त्याला मुलगा झाल्याचें जगजाहीर केलें असल्यामुळें, कोणाला खरी गोष्ट कळूं नये यासाठीं त्याला विशेष काळजी घ्यावी लागे. त्यानें सुनेला आणण्याचा आग्रह दाखविला नाहीं. मृगोकदत्तानें पण आग्रह केला नाहीं कीं सुनेला

घेऊन जा. कारण त्याला मूल म्हणून ती एकच मुलगी होती. सासरची मंडळी बोलावितील तेव्हां पाठवून देऊं मुलीला असा त्यानें विचार केला.

परंतु मुलींत स्त्रीलक्षणें लुप्त होऊं लागलेली पाहून व ती सासरचें नांव काढलें कीं चिडून जाते हें ओळखून मृगोकदत्तानें आपल्या मुलीला तिच्या सासरीं पाठवून द्यायचें ठरविलें व तसें तिला सांगितलें.

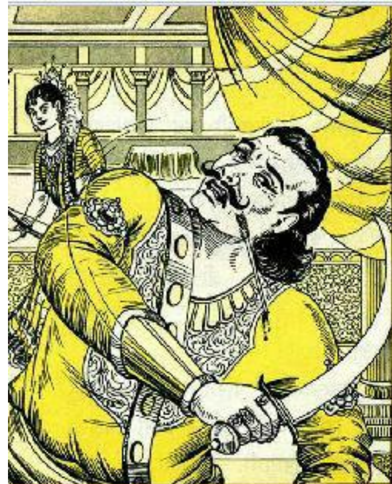
"माझा नवरा ? आणि मी संसार करणार त्याच्या बरोबर ? मी नाहीं जाणार कोणाच्या घरीं !" धीर ललिता म्हणाली.

"तरमग तूं आमची अब्रू चव्हाट्यावर आणण्याचा विचार केला आहेस कीं काय ?" त्यानें रागावून मुलीला विचारलें.

"मला कोणाची अब्रू किंवा गौरव वगैरे कांहीं नाहीं कळत. जीव गेला तरी मी नवऱ्याच्या घरीं जाणार नाहीं." धीर ललिता म्हणाली.

"तुझ्यासारखी पोरगी माझ्या पोटी जन्माला आली अशीं नांवें लोकांनीं ठेवलेली मला नाहीं खपायची. त्यापेक्षां मी तुझा गळा दाबून मोकळा होईन." बाप म्हणाला. "तुम्ही निरपराध्याचा जीव घेतल्याबद्दल

लोक तुमची निंदा करतील. परंतु तुमची लोकनिंदा होऊं नये यासाठीं मी तुम्हांला हा बाण मारते. या अपराधाबद्दल तुम्ही माझा शिरच्छेद केलात तरी कोणी तुम्हांला दोष देणार नाहीं व तुमची इच्छा पण पुरी होईल." असें सांगून धीरललितानें आपल्या वडिलांना हळूच बाण मारला. परंतु तेवढ्यानें मृगोकदत्ताला जबर जखम झाली. मुलीच्या अंगांत इतके बाण कोठून आले हें पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. त्यानें तिच्या अंगावर एक जंबिया फेंकला. धीर ललिताला विशेष लागलें नाहीं. ती हंसत उठून उभी राहाली व म्हणाली—"बाबा! मी स्त्री नसून पुरुष आहें. हें तुम्हांला कळावें म्हणून थोडा उर्मटपणानें बोललों. त्याबद्दल मला माफ करा."

त्या दिवसापासून धीर ललिता धीर ललित म्हणून प्रसिद्ध झाली. प्रजेला फार आनंद झाला. कारण ईश्वर कृपेनें त्यांना एक युवराज मिळाला आणि तो सुद्धां सामान्य नव्हें, एक वीर व पराक्रमी. राजानें त्याला आपला सेनापति नेमलें.

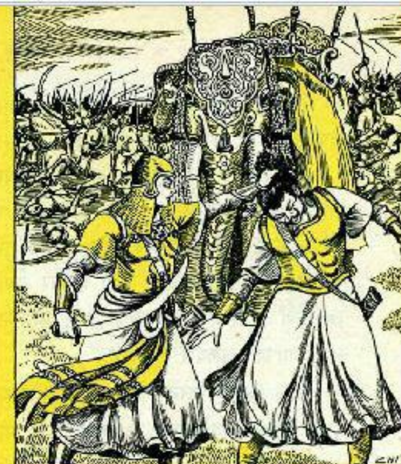
तें सर्व व्याघ्रदत्ताला कळलें त्यानें मृगोकदत्ताला ऐटींत पत्र लिहिलें. "इतके दिवस आपल्याला एकुलती एक मुलगी आहे म्हणून सुनेला आणण्याची घाई दाखविली नाहीं. तरी सुनबाईच्या पाठवणीची लवकर व्यवस्था करावी."

मृगोकदत्ताची मुलगी मुलगा झाली असल्याचें सर्वांना कळलेंच होतें एवढेंच नव्हें तर राज्याचा मुख्य सेनापति म्हणून त्याची नेमणूक झाली असल्याचें पण सर्वांना माहीत होतें. आपला अपमान करण्याच्या हेतूनेंच व्याघ्रदत्तनें असें पत्र लिहिलें आहे हें मृगोकदत्तानें ओळखलें तरीपण त्यानें खरें खरें वृत्त लिहून कळविलें.

व्याघ्रपादानें एका शब्दानेंदेखील कळविल्याशिवाय विदिशानगरीवर स्वारी केली. मृगोकदत्ताचें सैन्य नेहमीं जागरूक असे.

व्याघ्रपादानें दूत पाठवून मृगोकदत्ताला विचारलें—"तुला स्वाभिमान व लोकलाज आहे कीं नाहीं? आपल्या मुलाला मुलगी म्हणून सांगून माझ्या मुलाशीं तूं लग्न करून दिलेंस. तुझ्या या अपराधाबद्दल तूं येऊन माफी मागीतलीस तर मी माफी करायला तयार आहें. पण तूं आपलें राज्य मुकाट्यानें माझ्या स्वाधीन केलें पाहिजेस. नाहीं तर मी तुझें राज्य स्वाधीन करून घेऊन तुझा शिरच्छेद करीन."

त्याचें उत्तर म्हणून मृगोकदत्तानें धीर ललितला व्याघ्रपादाच्या समाचारास पाठविलें. दोघांचें भयंकर युद्ध झालें व त्या युद्धांत धीर ललितचा बाण लागून व्याघ्रपाद हत्तीवरून खालीं पडला. धीर ललितनें त्याचा किरीट काढून दूर फेंकून दिला व त्याचे केस धरून त्यानें व्याघ्रपादाला विचारलें—"तूं पाठविलेला निरोप माझ्या वडिलांना मिळाला आहे. ते तुझ्या हातीं शिरच्छेद करून घ्यायला तयार आहेत." असें सांगून धीर ललितनें व्याघ्रपादाला

कैद केलें आणि त्याला राजधानींत घेऊन जाऊन आपल्या वडिलांच्या पायांवर नेऊन टाकलें.

पण मृगोकदत्तानें व्याघ्रपादाला आदरपूर्वक उठवून त्याला एका राजाला उचित असें आसन बसायला दिलें व म्हणाला—"राजानें आपल्या शत्रूचें बळ ओळखल्याशिवाय त्याच्या राज्यावर स्वारी करूं नये. तुला आपल्या शक्तीची फार घमेंड होती. ती घमेंड मोडावी म्हणूनच मी तुझ्याशीं युद्ध करण्याचा विचार केला. बरें तर आतां बोल, तुला स्वतःचा जीव हवा आहे कीं सून?"

जवळच धीर ललित उभा होता. म्हणाला—"बाबा! तुम्ही म्हणालांत म्हणून मी याला जिवंत सोडलें आणि याला आपल्या समोर घेऊन आलों. यानें जो अपराध केला आहे त्याला एकच दंड आहे, तो म्हणजे याचा शिरच्छेद. अशा शत्रूवर दया दाखविणें ही राजनीति नव्हे. असें सांगून त्यानें आपली तलवार उपसली.

लगेच व्याघ्रपादानें मृगोकदत्ताचे पाय धरून माफी मागितली व म्हणाला—"मी तुमच्या राज्यावर स्वारी केली होती ती तुम्ही विसरून जा. आपला जो संबंध आहे तो कायम आहे. मला आपल्या घरून सुनबाई न्यायची नसून जांवई न्यावयाचा आहे. मला मुलगा नसून मुलगीच आहे व तिचें नांव विजय नसून विजया आहे. तिला आपण आपली सून करून घ्यावी. ती माझी मुलगी आहे ही गोष्ट तुम्ही थोडा वेळ विसरा व तिला आपली सून म्हणून आपल्या घरांत नांदायला परवानगी द्या. मी राज्यलोभानें आपल्या मित्राला फसवून त्याचें राज्य घेतलें. आपलें राज्यदेखील घेण्याचा मोह मला झाला होता. मी केलेल्या अपराधाबद्दल मला क्षमा करा."

मृगोकदत्तानें सत्यशेखरकडे व व्याघ्रपाद याच्या घरीं निरोप पाठवून सर्वांना बोलाविलें. सत्यशेखरला सर्व वृत्तांत कळला व त्याच्या बालमित्रानें त्यास फंसवून दिलेल्या कष्टाबद्दल त्याला फार वाईट वाटलें. त्याला त्याचें राज्य परत मिळालें. धीर ललितचें लग्न व्याघ्रपादच्या मुलीशीं झालें. तें लग्न पुन्हां शास्त्राप्रमाणें करावें लागलें. कारण पत्नी म्हणून जिला वरलें ती पति व पति म्हणून ज्याला वरलें तो पत्नी झाला होता.

एका राजाला रत्नवती नांवाची एक मुलगी होती. राजाला दुसरें अपत्य नव्हतें, त्यांत ती रूपवतीपण होती. म्हणून आई-वडिलांची ती फार लाडकी होती. आई-वडिलांनीं मोठ्या हौसेनें तिच्यासाठीं दागिने करविले.

एकदां कांहीं जव्हेरी त्या गांवीं आले. रत्नवतीनें एक हिरा निवडून घेतला. तो एक फार जुना व प्रसिद्ध हिरा होता. तो हिरा मिळविण्यासाठीं मोठमोठीं युद्धें झालीं होतीं. परंतु पुढें सुमारें शंभर वर्षें तो हिरा मातीच्या ढिगावर पडून राहाला होता. तो हिरा रत्नवतीनें विकत घेतला. तो नेहमीं तिच्या भांगांतून कपाळावर लोंबत असे. वीरदास नामक एका चोराला ती गोष्ट कळली. तो राजधानींत वेष पालटून हिंडूं फिरूं लागला. कित्येक राजवाड्यांत त्यानें चोऱ्या केल्या होत्या. परंतु त्याचा चेहरा-मोहरा कसा आहे हें देखील कोणाला ठाऊक नव्हतें.

जो हिरा रत्नवतीच्या कपाळावर रात्रं-दिवस लोंबत असतो, तो चोरून नेणें कांहीं सोपें नव्हतें. तरी साहस करून चोर रत्नवतीच्या शयनगृहांत शिरला. त्यानें रत्न-वतीच्या नाकाजवळ कांहीं तरी औषध लावून भूल दिली व ती बेशुद्ध झाल्यावर तिला उचलून रानांतल्या आपल्या गुप्त निवास स्थानीं घेऊन गेला.

मुलगी अदृश्य झालेली पाहून राजा व राणी काळजींत पडलीं. राजाच्या शिपा-यांनीं पुष्कळ शोध केला. परंतु शोध लागला नाहीं. म्हणून राजानें जाहीर केलें

श्री का. रा. पाटील

कीं जो कोणी मुलीचा शोध लावून देईल त्याच्याशीं मुलीचें लग्न करून देण्यांत येईल.

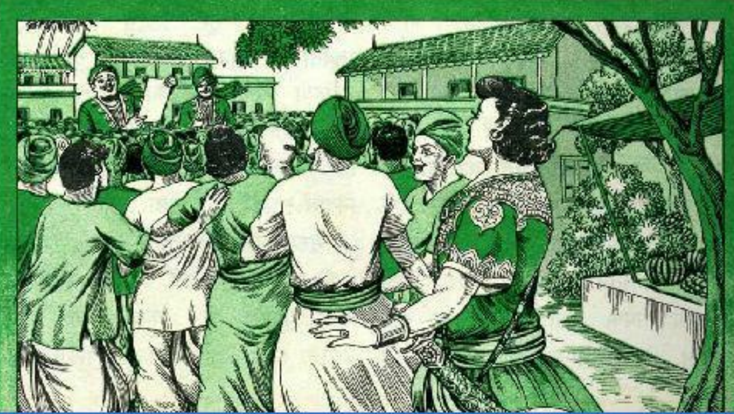
शेजारच्या राज्यांत जयंत नांवाचा राजकुमार होता. त्याला ती गोष्ट कळली. त्यानें रत्नवतीचा शोध लावण्याचें मनाशीं ठरविलें. तो एक हुशार, शूर व सुंदर तरुण युवक होता. विवाहासाठीं सुंदर राजकन्येच्या शोधार्थ तो कित्येक देश हिंडला होता. परंतु त्याला एकदेखील राजकन्या पसंत पडली नव्हती. म्हणून त्यानें रत्नवतीचा शोध काढण्याचें मनाशीं ठरविलें.

त्यानें रत्नवतीच्या रंगारूपाची व स्वभावाची सर्व माहिती विचारून घेतली. प्रत्येकानें तिच्या अपूर्व सौन्दर्याचें वर्णन केलें. तिच्या चातुर्याचीदेखील प्रत्येकानें फार प्रशंसा केली. सर्वांना आश्चर्य वाटलें तें या गोष्टीचें कीं अशी हुशार राजकन्या नाहींशी कशी काय झाली? तिला कोणी व कसें उचलून नेलें हें कोणाला माहीत नव्हतें. काय वाटेल तें झालें तरी तिचा शोध लावण्याचा त्यानें चंग बांधला. तिला उचलून नेणारा कोणी तरी अट्टल चोर असला पाहिजे. त्याच्या हातांतून तिला सोडवावयाचें म्हणजे तो चोर कोण व कसा आहे हें कळलें पाहिजे. परंतु तें कळायला मार्ग नव्हता.

तिकडे रत्नवती त्या चोराच्या गुप्त स्थानीं राजकुमारीसारखीच रहात होती. तिचें रूप पाहून वीरदासला ती स्वतःच्या मुलीसारखी वाटूं लागली होती. तो तिच्या सुखासाठीं वाटेल तो त्याग करण्यास तयार झाला. तो तिला "माझे आई...." म्हणून हांक मारी व तिला कोणत्याहि प्रकारें कष्ट होऊं नये याची काळजी वाही.

कांहीं दिवसांनीं रत्नवतीला वीरदासाच्या वात्सल्यप्रेमामुळें तिच्या वडिलांची आठवणदेखील होईनाशी झाली. तिला त्या दाट अरण्यांत कोणत्याहि वस्तूची कमतरता भासली नाहीं. राजवाड्यापेक्षां तिला तें रानच जास्त आवडूं लागलें.

वीरदासनें आपल्या मानलेल्या मुलीचें लग्न करून द्यायचें ठरविलें. तिचें लग्न कोणत्या तरी राजकुमाराशीं करून द्यावें असें त्यानें ठरविलें. त्यानें अनेक देशांच्या राजकुमारांच्याविषयीं विचार करून पाहिला. त्यांपैकीं एकदेखील त्याला आपल्यामुलीला योग्य असा वर वाटला नाहीं. पण तो निराश होऊन स्वस्थ बसला नाहीं. मुलीसाठीं

योग्य वर हुडकून काढलाच पाहिजे असा विचार करून तो घराबाहेर पडला.

वीरदास एका गांवीं पोंचला तेव्हां त्या गांवांत एक विचित्र चोरी झाल्याचें त्यानें ऐकलें. मध्यरात्रीच्या सुमारास कोणी चोर राजाच्या अंतःपुरांत शिरला आणि राजाच्या खजिन्यांतून चोरलेलीं रत्नें व माणिक्यें एका गाठोड्यांत बांधून तें दासीच्या उशाशीं ठेवून निघून गेला. त्यानंतर दुसऱ्या दिवशीं राणीच्या गळ्यांतला रत्नहार चोरीला गेला व तो मंत्र्याच्या बायकोच्या गळ्यांत सांपडला. अशा तऱ्हेनें अनेक चोऱ्या झाल्या. परंतु चोरीस गेलेल्या वस्तू दुसऱ्या अनपेक्षित जागीं सांपडल्या.

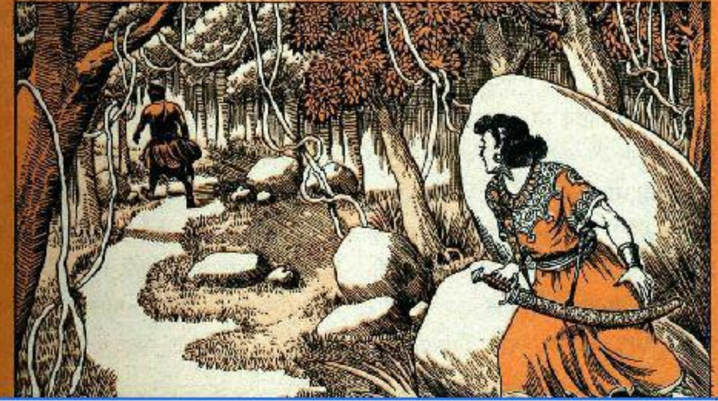
अशी चोरी करणाऱ्याला चोर म्हणावें तर कसें? पण त्यानें मनांत घेतलें तर कोठेंहि ठेवलेली कोणतीहि वस्तु चोरी करून न्यायची शक्ति त्याच्या अंगांत होती एवढें मात्र ठरलें. अशा चोराला सोडून देणें मूर्खपणाचें होईल असा विचार करून राजानें चोराला पकडून देणाराला मोठें बक्षिस देण्यांत येईल असें जाहीर केलें.

वीरदासनें त्या विचित्र चोराविषयीं ऐकलें तेव्हां त्यानें मनांतल्या मनांत त्या चोराची प्रशंसा केली. आपण चोराला पकडून दिलें तरच आपण त्याच्याहून मोठे चोर ठरूं नाहीतर आयुष्यभर केलेला चोरीचा धंदा काय कामाचा? चोराला चोरानेंच पकडावें.

जयंतनेंच रत्नवतीच्या शोधार्थ ह्या विचित्र-चोऱ्या सुरू केल्या होत्या. आपण या तऱ्हेच्या चोऱ्या करूं लागलों की तो अट्टल चोर आपल्या शोधार्थ येईल व तो आला की रत्नवतीचा शोध लागेल, या विचारानें त्यानें त्या विचित्र प्रकारच्या चोऱ्या सुरू केल्या होत्या. त्याला लवकरच वीरदास त्याचा पाठलाग करीत असल्याचें आढळून आलें. त्यानें ज्या ज्या जागीं चोरी केली होती त्या त्या जागीं वीरदास पण नंतर गेला होता हें त्याला कळलें. आतां वीरदास कोण व कसा आहे तो कोठें राहातो वगैरे गोष्टींचा शोध लावण्याचें त्यानें ठरविलें.

दोन तीन दिवसांत वीरदास कोण हें त्याला कळलें. एक दिवस वीरदास आपल्या मुलीला भेटून येण्यासाठीं आपल्या गुप्त-स्थानीं जात असतां जयंत त्याच्या पाठोपाठ गेला. वीरदास तेथें होता तोंपर्यंत जयंत एका जागीं लपून राहाला. पण वीरदास निघून गेल्यावर तो त्याच्या गुप्त गृहांत शिरला. तेथें रत्नवती होती. तिचें रूप पाहून तो थक्क झाला. मर्त्यलोकांत इतकी सुंदर स्त्री असूं शकेल याची कल्पनादेखील त्याला नव्हती. जयंतला पाहून रत्नवतीला देखील आश्चर्य वाटलें. दोघांनीं परस्परांना मनांतल्या मनांत वरलें.

हळूहळू रत्नवती कडून जयंतला सर्व गोष्टी कळल्या. वीरदास तिला उचलून घेऊन आला तेव्हांपासून तिला तो स्वतःच्या मुलीसारखा वागवीत आहे व तीदेखील आपल्या आई वडिलांना विसरून त्यालाच आपला बाप मानीत आहे हें कळलें.

"तुझ्या रूपाचें वर्णन ऐकून मी तुझ्या शोधार्थ आलों. तर मग चल, तुझ्या आई-वडिलांकडे जाऊं." जयंत तिला म्हणाला.

"आपण असे निघून गेलों तर त्या बिचाऱ्याच्या जिवाचें काय होईल? मला येथून पळून गेलेली पाहून तो आत्महत्याच करून घेईल. म्हणून तो आल्यावर आपण त्याच्याशीं बोलूं. तो माझ्या इच्छेविरुद्ध कांहीं करणार नाहीं. त्याला कळविल्याशिवाय मी तुझ्याशीं लग्न करायला तयार नाहीं." रत्नवती म्हणाली.

जयंत वीरदास येईपर्यंत त्याची वाट पहात तेथेंच राहाला. दोन दिवसांनीं तो निराश होऊन परत आला. कारण चोर राजधानीबाहेर कोठें तरी गेला आहे हें त्याला कळलें होतें. दोन तीन दिवसांत कोठेंच चोरी झाली नाहीं म्हणून त्यानें तसें अनुमान लावलें होतें.

वीरदास घरीं आला तेव्हां तें त्याला रिकामें दिसलें. रत्नवती घरांत नव्हती. ती कोठें गेली असेल हें कळायलादेखील कांहीं उपाय नव्हता. तो घरीं येईपर्यंत वाट पाहाणारी मुलगी एकटी कोठें तरी जाणें शक्य नव्हतें. तिला कोणीतरी पळवूनच नेली असावी असें त्याला वाटलें.

वीरदासनें "माझे आई!" अशा हाका मारीत सारें रान पालथें घातलें. पण रत्नवती त्याला दिसली नाहीं. तो परत आला तेव्हां रत्नवतीच्या पलंगावर त्याला एक चिठ्ठी दिसली. ती त्यानें वाचून पाहाली—"जें काम एक चोर करूं शकतो तें दुसरादेखील करूं शकतो."

तो आला त्या वेळीं ती तेथें नव्हती. कोणीतरी वस्ताद चोर आपल्या घरांत शिरला होता तर, त्यानें विचार केला आणि मोठ्यानें ओरडून म्हणाला—"कोण आहेस तूं? समोर कां नाहीं येत?"

जयंत बाहेरून आंत आला. त्याच्या बरोबर रत्नवती पण आली. त्याला पाहून तो मनांत म्हणाला—"माझ्या लेकीला योग्य वर आहेस खरा!" परंतु करड्या स्वरांत म्हणाला—"कोण तूं?"

"मीच तो! तूं माझ्याहून मोठा आहेस व मला पकडण्यासाठीं इतके दिवस खटपट करीत आहेस. पण तुला निराश झालेला पाहून मी स्वतः समोर आलों आहें." जयंत म्हणाला.

तें ऐकून वीरदासला आनंद झाला. ज्याचा शोध आपण काढीत आहों तो चोर म्हणजेच आपल्या मुलीवर प्रेम करणारा तरुण युवक आहे. तो आपल्या मुलीशीं त्याचें लग्न करून द्यायला तयार झाला.

जयंत म्हणाला—"मी लग्नाला तयार आहें. पण माझ्या लग्नाला वऱ्हाडकरी पुष्कळ आहेत. माझेवडील एका देशाचे राजे आहेत. ते राज्यपरिवारासह येणार व त्यांच्या बरोबर राज्याचे सर्व मानकरी पण येणार. रत्नवतीशीं माझें लग्न झाल्यानें आम्हांला आणखी एक राज्य मिळणार आहे. म्हणून तूं आमच्या दोघांच्या वतीनें मध्यस्थी करून दोघांच्या आई-वडिलांशीं लग्नासंबंधीं बोलणीं करावीं."

जयंत वीरदासला आपल्या बरोबर रत्नवतीच्या वडिलांकडे घेऊन गेला. मुलगी सुखरूप घरीं परत आलेली पाहून व तिचें एका राजकुमाराशींच लग्न ठरलेलें पाहून त्यांना आनंद झाला.

जयंत व रत्नवतीचें लग्न थाटामाटानें झालें. त्यावेळीं खरा आनंद झाला तो वीरदासाला कीं त्याला अगदीं त्याच्या मनाला आवडेल असाच जांवई मिळाला.

अपराधी

एकदां एका राजाची लाडकी मुलगी आपल्या मैत्रिणींबरोबर एका सरोवराच्या काठीं हिंडायला गेली. तिनें आपले दागिने काढून कठावर ठेवले व त्यांच्यावर लक्ष ठेवायला एका दासीला सांगून जलविहार करण्यासाठीं पाण्यांत उतरली.

दासी बसल्या बसल्या डुलक्या घेऊं लागली व अचानक आवाज झाल्यानें तिनें डोळे उघडून पाहिले तर दागिन्यांतला चंद्रहार नाहींसा झालेला. राजानें मुलीला तिच्या वाढदिवसाची भेट म्हणून तो दिला होता. तिनें वळून पाहिलें तेव्हां तिला झाडाआड कोणी तरी पळत जात असलेला दिसला. ती मोठ्यानें–"चोर, चोर! चंद्रहार!" अशी ओरडली, राजकन्या आपल्या मैत्रिणींबरोबर पाण्यांतून बाहेर आली. त्यासुद्धां ओरडूं लागल्या–"चोर चोर! चंद्रहार घेऊन गेला!" उद्यानाचे नोकर चोराचा शोध करीत धांवले.

उद्यानाच्या बाहेर एका शेतकऱ्यानें "चोर चोर!" म्हणून ओरडा ऐकला. तेव्हां तो पळूं लागला. एक पाहारेकरी भिंतीवरून उडी मारून त्या शेतकऱ्याचा पाठलाग करूं लागला. परंतु कांहीं वेळानें तो शेतकरी वाटेंत एका लहानशा वस्तींत शिरला व नाहींसा झाला.

त्या पाहारेकऱ्यानें राजाला जाऊन सांगितलें कीं त्यानें चोराला पाहिलें आहे व तो त्याला ओळखूं शकेल. तें ऐकून राजाच्या मनाला थोडा धीर आला.

तो पाहारेकरी वस्ताद होता. त्यानें दुसऱ्याच दिवशीं त्या शेतकऱ्याला एका श्रीमंताच्या घरीं अंगणांत काम करीत असतां ओळखलें व विचारलें. "काय रे गुलामा? कोठें आहे तो चंद्रहार?"

त्या शेतकऱ्यानें चकित होऊन विचारलें–"कोठला चंद्रहार?"

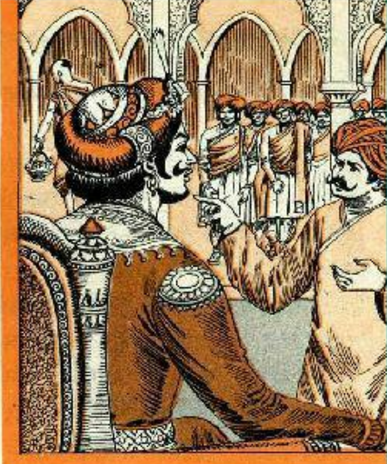
"अस्सं! फांशीची शिक्षा ऐकलींत कीं दिसेल तो चंद्रहार!" असें सांगून त्या शिपायानें शेतकऱ्याला धरून राजासमोर हजर केलें.

राजाला पाहून शेतकरी जास्तच घाबरून गेला म्हणाला–"वांचवा महाराज! तो चंद्रहार तर आमच्या मालकानें आणायला सांगितला होता. मी तो त्यांना दिला महाराज!"

राजाच्या हुकुमाप्रमाणें शिपाई मालकाला धरून घेऊन आले.

राजाचा चेहरा लालबुंद झाला होता. तें पाहून व राजानें विचारलेला प्रश्न ऐकून मालक हात जोडून म्हणाला–"महाराज! क्षमा करा! राजपुरोहितानें तो मागितला म्हणून मीं आपल्या नोकराकरवीं मागवून त्यांच्याकडे पोंचता केला.

राजानें पुरोहिताला बोलावून विचारलें–"कोठें आहे चंद्रहार?

"चंद्रहार? कोठला चंद्रहार?" पुरोहितानें घाबरून जाऊन विचारलें.

"या शेतकऱ्यानें तो उचलून नेला तेव्हां या शिपायानें त्याला पाहिलें. त्या शेतकऱ्यानें तो आपल्या धन्याला नेऊन दिला व त्यानीं तुम्हांला दिला. हो का नाहीं?" राजानें दरडावून विचारलें.

काय उत्तर द्यावें बिचाऱ्या पुरोहिताला सुचेना. तेवढ्यांत समोरून वृद्ध मंत्री येत असलेले दिसले. लगेच तो म्हणाला–"काल लक्ष्मीपूजनाच्यावेळीं यांनीं तो मला आणून दिला ही गोष्ट खरी. पण मी

सौ. कमलाबाई मानकर

कालच पूजा आटोपल्यावर सकाळीं आपल्या मंत्र्यांकडे तो नेऊन दिला.

इतक्यांत मंत्र्यानें दरबारांत प्रवेश केला. त्याला पाहून राजानें विचारलें—“मंत्री! पुरोहितानें सकाळीं तुम्हांला आणून दिलेला चंद्रहार कोठें आहे?”

मंत्री बुद्धिमान होता. त्यानें शेतकरी, त्याचा धनी व पुरोहित तिघांकडे एकदांच पाहिलें. त्याला त्या साऱ्या प्रसंगाची छान कल्पना आली. प्रत्येकानें आपला जीव वांचविण्यासाठीं स्वतःचा अपराध स्वीकार करून तो दुसऱ्यावर टाकला आहे. त्याच्या नजरेला नेमकें त्याचवेळीं एक माकड आलें. तें आवाराच्या भिंतीवर बसलें होतें. मंत्री राजाला म्हणाला—“महाराज! मी तो चंद्रहार घेऊन येतच होतों आपणाकडे पण एक माकड हातांतून ओढून घेऊन गेलें.”

राजाच्या मनाचें समाधान झालें. त्यानें नोकरांना आज्ञा केली कीं केळ्याचा लोभ दाखवून माकडांना गोळा करा. चंद्रहार नेणारें माकड पण येईलच. जेथून चंद्रहार उचलून नेण्यांत आला होता तेथें केळीं व खोबरें टाकण्यांत आलें. पुष्कळ माकडें जमा झालीं आणि आश्चर्य म्हणजे एका माकडाच्या गळ्यांत खरोखरच तो चंद्रहार होता. राजाच्या शिपायांनीं तो काढून घेऊन राजाला आणून दिला.

परंतु तो चंद्रहार त्या माकडानेंच उचलला होता कीं आणखी कोणी, कळलें नाहीं. शेतकरी, त्याचा धनी पुरोहित व मंत्री चौघांनीं वेळ मारून नेण्यासाठीं तर थापच मारली होती. परंतु दैवयोग असा कीं मंत्र्याचें म्हणणें खरें ठरलें. पण तो आणि बाकी सर्व निरपराधी ठरल्याबद्दल चकित होऊन परस्परांकडे पाहूं लागले.

परोपकारी गोपाळ

एके दिवशीं रात्रीं एक थोटका गोपाळच्या घरीं आला. त्यानें गोपाळला नमस्कार केला व म्हणाला—“काका! मी आपणांकडे एका मदतीच्या आशेनें आलों आहें. माझ्याकडे माझ्या आईनें माझ्यासाठीं म्हणून ठेवलेली एक ठेव आहे. फक्त तुमच्यावर माझा विश्वास आहे. म्हणून तेवढी वस्तू ठेवून घ्या.”

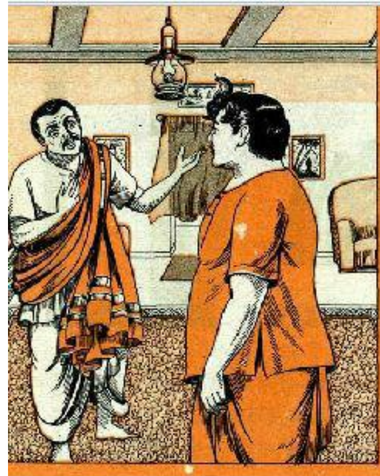
गोपाळ म्हणाला—“कळूं दे तर कोण ती वस्तु आहे ती.”

त्या थोटक्याचें नांव रामू होतें. त्याचें गांव गोपाळच्या गांवाला लागूनच होतें. रामूला गोपू नांवाचा मोठा भाऊ होता. तो गांवच्या श्रीमंतांपैकीं एक होता. ल्हानपणीं झाडावरून पडल्यामुळें रामूचा हात मोडला. तेव्हांपासून त्याला भावाच्या घरीं नोकरासारखें राबवूं लागले.

रामूच्या आईला आपल्या मोठ्या मुलाचा स्वभाव माहीत होता. तो आपल्या भावाला नीट वागवणार नाहीं हें ती ओळखून होती. म्हणून तिनें रामूसाठीं शंभर मोत्यांची माळ करून त्याला देऊन ठेवली होती.”

परंतु ती माळ ठेवायची कोठें? कोणावर त्याचा विश्वास नव्हता. त्याच्या भावाची पर्वा न करणारा किंवा त्याला भिऊन न वागणारा ओळखीचा कोणी गांवांत दिसला नाहीं. तेव्हां त्याला गोपाळची आठवण झाली. बरीच रात्र लोटल्यावर तो गोपाळच्या घरीं आला होता. रामूनें सर्व परिस्थिति सांगून ती माळ गोपाळच्या हातीं देत विनंती केली कीं ही माळ ठेवून घ्या व या कानाची गोष्ट त्या कानाला कळून देऊ नका. माझ्या भावाला जर का ही गोष्ट

 [श्री. मा. गो. मोरे

कळली तर तो माझ्याजवळून मागून घेईल व पुन्हां मला ती मिळणार नाहीं."

रामू जें कांहीं म्हणाला त्यावर गोपाळचा विश्वास बसला व त्यानें ती माळ ठेवून घेतली. म्हणाला—"तूं अगदीं बेफिकीर रहा. तुझ्या भावाला ही माळ माझ्याकडे आहे ही गोष्ट कळणार नाहीं. समज, तुझ्या भावानें येऊन विचारलेंच कीं तूं माझ्याकडे कांहीं आणून ठेवलें आहेस का तर मी चक्क नाहीं म्हणून सांगेन." गोपाळनें रामूला सांगून ती माळ मोडून मिळालले पैसे स्वतः-जवळ ठेवून घेतले आणि लागतील तेव्हां व लागतील तेवढे पैसे मागून घेऊन जायला रामूला सांगितलें.

रामूला भीति वाटत होती तेंच झालें. त्याच्या भावाला कळलें कीं रामूनें गोपाळ-कडे कांहीं तरी ठेवलें आहे व तो मधून मधून गोपाळकडे येऊन मागून घेऊन जातो. त्यानें एकदां येऊन गोपाळला विचारलेंच— "गोपाळराव, माझ्या धाकट्या भावानें कांहीं पैसे ठेवले आहेत म्हणे, तुमच्याकडे? तुम्ही ते ठेवून घेणें बरोबर दिसतें का? लोक मला हंसतील कीं भावाचा विश्वास नाहीं म्हणून त्यानें आपल्याकडे पैसे आणून ठेवले. माझ्याकडे राहाले म्हणून ते मी खाऊन टाकीन असें का वाटलें त्याला व तुम्हांला?"

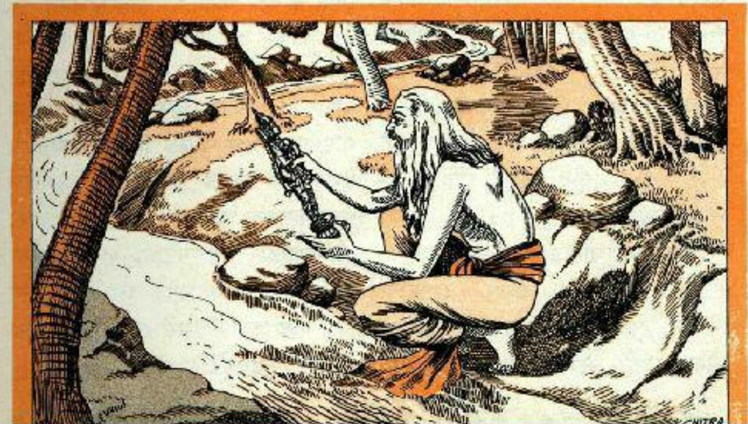
"अहो पण, हें सर्व तुम्ही काय बोलतां आहां, हें नाहीं कळलें मला. तुमचा भाऊ माझ्याकडे कधीं आला देखील नाहीं. त्यानें माझ्याकडे एक फुटकी कवडीदेखील ठेवलेली नाहीं." गोपाळ म्हणाला.

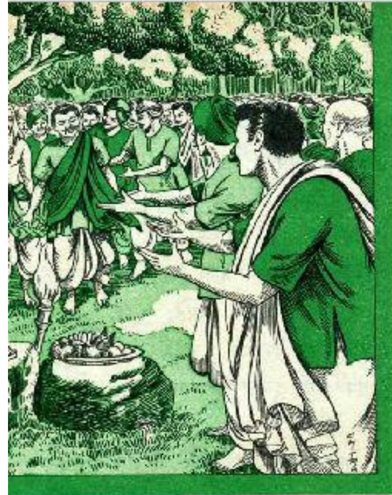
गोपाळ खोटें बोलेल, असें स्वप्नांत देखील गोपूला वाटलें नव्हतें. परंतु गोपाळ साफ खोटें बोलला यांत गोपूला शंका नव्हती. कारण गोपाळकडून पैसे मागून नेत असतां कित्येकांनीं रामूला पाहिलें होतें व त्यांनींच गोपूला ती गोष्ट सांगितली होती.

परंतु गोपू गोपाळच्या विरुद्ध काय बोलणार? त्यानें गांवभर गोपाळची नालस्ती करायला मात्र सुरवात केली. परंतु गोपूच्या बोलण्यावर कोण विश्वास करणार?

पुढें कांहीं दिवसांनीं गोपाळ खरें बोलतो कीं खोटें याची साक्ष सर्वांना व स्वतः गोपूला पटवून देणारा एक प्रसंग घडून आला. गोपू व रामू यांच्या गांवाजवळच्या रानांत एका ओढ्यांत एका साधूला देवाची मूर्त दिसली. तो साधू गांवांत येत नसे. म्हणून त्यानें ती मूर्त ओढ्यांतून काढून रानांतच एका सुरक्षित जागीं आणून ठेवली. नंतर गांवांतले गुराखी गुरांना रानांत चरायला घेऊन आले तेव्हां तो त्यांना म्हणाला—"मला ही देवाची मूर्त ओढ्यांत सांपडली आहे. ही घेऊन गांवकऱ्यांनीं देवळांत ठेवावी. त्या मूर्तीकडे गांवकऱ्यांनीं दुर्लक्ष केलें तर गांवावर ईश्वरी कोप होईल."

गुराख्यांनीं ती गोष्ट गांवांत जाऊन सांगितली. गांवांतल्या प्रमुखांनीं जाऊन डोळ्यानें ती मूर्त पाहाली व तिची स्थापना

करण्यासाठीं देऊळ बांधायचें ठरविलें. देवळाकरितां जागा पाहिली. घरामागें कांहीं वर्गणी वसूल केली. गोपू श्रीमंतांपैकीं एक होता. म्हणून त्यानें त्या कामांत पुढाकार घेतला. सर्वांत मोठी देणगी त्यानेंच दिली. देऊळ बांधण्याचें काम सुरू झालें. देवाचें पीठ तयार झालें. मूर्त आणण्यासाठीं गांवकरी रानांत गेले.

पुजाऱ्यांनीं आंघोळ करून मूर्त उचलण्यासाठीं मूर्तीला हात लावला. त्याबरोबर त्यांच्या हाताला चटका बसला. पुजारी ओरडून मागें सरकला. तेव्हां तो साधु म्हणाला–"ही मूर्त म्हणजे एक अत्यंत पवित्र अशी मूर्त आहे. वाटेल त्यानें याला हात लावल्यास देवाला तें आवडणार नाहीं. म्हणून सत्यव्रती व निष्पाप माणसानें मूर्तीला हात लावावा."

"आमच्यांत असा सत्यव्रती व निष्पाप माणूस कोण असणार? बुवा आपणच एवढी कृपा करून मूर्तीची स्थापना करावी." गांवकरी साधूला म्हणाले.

"मी गांवांत पाऊल टाकीत नाहीं. तें माझें व्रत आहे. मी व्रतभंग करायला तयार नाहीं. तुमच्यांत अंतरात्म्याशीं दगा न करणारा कोणी तरी असेलच कीं नाहीं. त्यानें हें काम करावें." साधू म्हणाला.

गांवकरी दुसऱ्याची स्तुती करून स्वतःचा बचाव करूं लागले. कोणी मूर्तीला हात लावायला धजेना. शेवटीं सर्वांनीं मिळून गोपूलाच सर्वांत जास्त निष्पाप मनाचा व उदार असें ठरवून त्याला मूर्त उचलण्याचें काम करायला सांगितलें. गोपू पुढें आला व म्हणाला–"मी मनसा, वाचा, कर्मणा कोणाचें वाईट केलें नसेल तर देवानें मला स्पर्श करूं द्यावा." असें सांगून तो मूर्तीला हात लावायला पुढें सरसावला.

तेव्हा साधूनें विचारलें–"कांहीं पुण्यकर्म केलें आहेस का?"

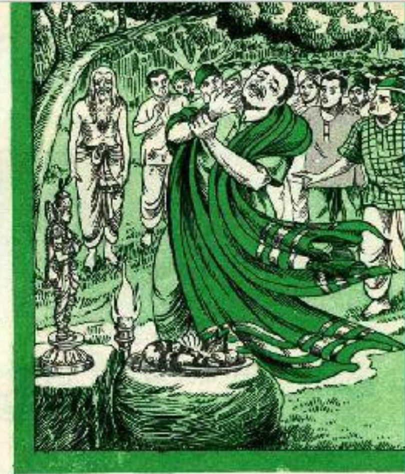
"कां नाहीं? या देवासाठीं देऊळ बांधण्यासाठीं सर्वांत जास्त वर्गणी तर मीच दिली आहे. दरवर्षीं जत्रेच्या वेळीं दरिद्र नारायणाला जेवण मीच घालतों. गंगेला संग मरमरी पायरी मी बांधली." गोपू म्हणाला.

"हें सर्व खोटें तर बोलत नाहींस ना?" साधूनें विचारलें.

"मी जन्मांत कधीं खोटें बोललों नाहीं." गोपू म्हणाला.

"मग तुला कसली भीति? लाव हात मूर्तीला!" साधू म्हणाला.

गोपू पुढें सरसावला. तो प्रथम मूर्तीकडे पाहून थोडा हंसला. पण हात लावतांच त्याचे हात पोळले. सर्वांसमक्ष त्याची मान खालीं झाली. गांवकऱ्यांसमोर प्रश्न उभा राहिला आतां ही मू. न्यायची कशी?

त्यावेळीं गोपूला गोपाळची आठवण झाली. तो एक सत्यव्रती म्हणून त्या पंचक्रोशींत प्रसिद्ध होता. तो खोटें बोलतो असें कोणी सांगितलें असतें तरी कोणाला तें खरें वाटलें नसतें. गोपाळच्या सत्यवक्ते पणाची परीक्षा घ्यायला चांगली संधी मिळाली आहे असा विचार करून त्यानें गोपाळलाच बोलविण्याचें ठरविलें.

गांवांतील प्रमुखांना म्हणाला–"साचीशी गोष्ट आपल्यापैकीं कोणाच्याच कशी काय लक्षांत आली नाहीं. अहो! गोपाळ राव आहेत कीं. ही जबाबदारी पार पाडायला तोच समर्थ पुरुष आहे." सर्वांना तो सल्ला पसंत पडला.

गोपाळला बोलावून आणण्यासाठीं एकाला पाठविण्यांत आलें. गोपाळ निरोप कळतांच आलांदेखील. त्यानें आंघोळ केली.

देवाला नमस्कार केला व त्या साधूला नमस्कार करून गांवकऱ्यांना नमस्कार केला व मूर्तीला उचलण्यास सर्वांजवळ परवानगी मागितली.

साधूनें गोपूला विचारला होता तोच प्रश्न गोपाळला केला—"तूं पुण्य कार्य केलें आहेस ना ?"

"माझ्या अंतरात्म्याला जें रुचलें तें मी आजपर्यंत करीत आलों आहें. तें पुण्यकार्य आहे कीं पापकर्म, तें फक्त त्या परमेश्वरालाच माहीत." गोपाळ म्हणाला.

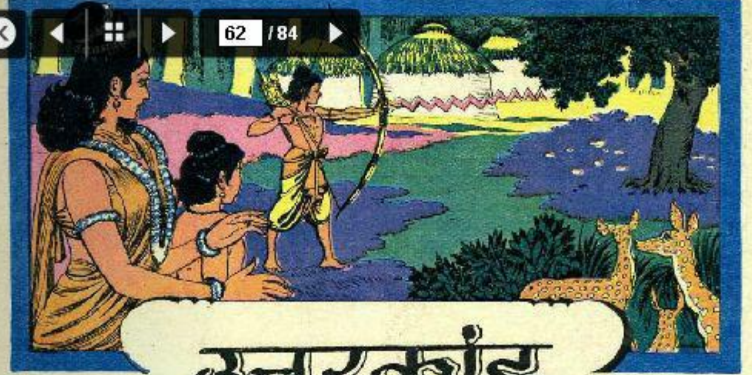
"तूं खोटें नाहीं बोलत ना ?" साधूनें विचारलें.

"कधीं कधीं बोलावें लागतें." गोपाळ म्हणाला.

"तुला स्वतःवर आत्मविश्वास असेल तर तूं पुढे हो आणि मूर्त उचल." साधू म्हणाला.

गोपाळनें पुन्हां मूर्तीला नमस्कार केला व मूर्त उचलली. त्याचे हात पोळले नाहींत. गांवकऱ्यांनीं त्याचा जयजयकार केला आणि मूर्त घेऊन वाजतगाजत गांवाकडे निघाले. गांवांत मूर्तीची स्थापना झाली. त्यानंतर लोक मूर्तीला हात लावूनच देवाच्या पायां पडूं लागले. परंतु त्यानंतर मूर्तीला हात लावला तरी कोणाचे हात कधीं पोळले नाहींत. सर्वांच्या मनाचें समाधान झालें. परंतु गोपूची मान खालीं झाली. हळूहळू गोपाळच्या विषयीं त्याच्या मनांत श्रद्धा व आदर वाढूं लागले. आपली चूक त्याच्या लक्षांत आली. त्यानंतर त्यानें आपल्या आईजवळ प्रतिज्ञा केली कीं कधीं भावाला दूर लोटणार नाहीं. रामूनें गोपाळकडे ठेवलेले पैसे भावाला दिले. त्यानें ते पैसे धंदांत लावले व मिळणारा फायदा रामूला देऊं लागला.

उत्तरकांड

रामानें राक्षसांचा संहार केला आणि राज्याभिषेकानंतर अयोध्येला येऊन राज्य करूं लागला.

एकेदिवशीं चारी दिशाहून ऋषी व मुनी रामाच्या दर्शनासाठीं आले. त्यांच्या बरोबर अगस्त्य ऋषीपण आले होते. त्यांनीं द्वारपालाला सांगून रामाकडे निरोप पाठविला कीं आम्ही दर्शनाला आलों आहों. लगेच रामानें सर्वांना आदरपूर्वक आंत बोलावून त्यांना उचित आसनावर बसायला विनंती केली आणि कुशल प्रश्न केले.

मुनींनीं रामाला पुन्हां राज्यपद मिळाल्याबद्दल रामाचें अभिनंदन केलें. रामानें रावणाचा वध केला होता ती गोष्ट मोठी नव्हती. रामानें ज्या राक्षसांचा वध केला ते एकाहून एक मोठे वीर होते. परंतु त्या सर्वांत इंद्रजितासारख्या पराक्रमी राक्षसाचा वध लक्ष्मणानें केला ही गोष्ट सर्वांना चकित करून सोडणारी होती.

अशा तऱ्हेनें निरनिराळ्या प्रकारें मुनींनीं रामलक्ष्मणांच्या शौर्यपराक्रमाची वाखाणणी केली. मुनींकडून रामाला एक गोष्ट ऐकून फारच आश्चर्य वाटलें. इंद्रजित हा सामान्य वीर नव्हता. स्वतः रावण, कुंभकर्ण, महोदर, प्रहस्त, देवांतक नरांतक इत्यादि शूरवीर राक्षसांहून तो जास्त मोठा वीर होता. ही

गोष्ट अगस्त्य मुनींच्या तोंडून रामानें ऐकली. अगस्त्य मुनींनीं इंद्रजिताच्या पराक्रमाचें सविस्तर वर्णन केलें.

सत्ययुगांत ब्रह्मदेवाचा मानसपुत्र, पुलस्त्य ज्याला अपर ब्रह्मदेव म्हणावयास हरकत नाहीं, हा तपश्चर्येसाठीं मेरुपर्वतावर तृणबिंदु यांच्या अश्रमांत गेला. तो तपश्चर्या करूं लागल्यावर रोज देवकन्या, नागकन्या व राजर्षीकन्या येत व तेथें नृत्यगान करीत. त्यांचा तो आरडाओरडा झाला म्हणजे पुलस्त्याची तपश्चर्या भंग होई. शेवटीं त्याला इतका राग आला कीं त्यानें शाप दिला कीं माझ्या समोर जी कोणी स्त्री येईल ती गर्भवती होईल.

तो शाप ऐकून सर्व इतक्या घाबरल्या कीं दुसऱ्यादिवशीं त्या बाजूला फिरकण्याचें नांवदेखील कोणी काढलें नाहीं.

परंतु ही गोष्ट तृणबिंदूच्या मुलीला माहीत नव्हती. ती आपल्या मैत्रिणींची वाट पहात होती व त्यांच्या शोधार्थ पुलस्त्य तपश्चर्या करीत होता त्या बाजूला गेली. तेथें तिला कोणी मैत्रीण दिसली नाहीं. म्हणून ती सरळ पुलस्त्य वेदाध्ययनांत मग्न होऊन बसला होता तेथें गेली. पुलस्त्यनें तिच्याकडे पाहाल्या बरोबर एकाएकीं गरोदर असल्याचा तिला भास झाला. खरोखरच तिला शरीरांत एकदम बदल झाल्याचें आढळून आलें. ती घाबरून गेली आणि आपल्या वडिलांना जाऊन म्हणाली— "बाबा! हें पहा हें सर्व कसें झालें तें मला कळत नाहीं. मी आपल्या मैत्रिणींच्या शोधार्थ पुलस्त्य मुनींच्या आश्रमांत गेलें होतें."

तृणबिंदूला दिव्यज्ञानानें पुलस्त्याच्या शापामुळें मुलगी गर्भवती झाल्याचें कळलें. तो तिला घेऊन पुलस्त्याकडे गेला व म्हणाला—"महर्षि! ही माझी मुलगी आहे. ही आपल्याच शोधार्थ इकडे आली होती. हिला आपण आपली पत्नी म्हणून स्वीकारून हिला आपल्या सेवेला ठेवून घ्यावें" तृणबिंदु म्हणाला. पुलस्त्यानें तें कबूल केलें.

पुलस्त्याला आपल्या बायकोचें रूप, गुण पाहून फार आनंद झाला. तो तिला म्हणाला—"मी वेदपठन करीत असतां तूं गर्भवती झालीस म्हणून तुझा मुलगा माझ्याच सारखा वेदशास्त्रांत विद्वान व पंडित होईल. तुझ्या मुलाला सर्व विश्रवसु म्हणून ओळखतील. तो माझा मुलगा आहे म्हणून लोक त्याला पौलस्त्य म्हणून देखील ओळखतील.

पुढें कांहीं दिवसांनीं विश्रवसु जन्मला. तो सत्य, शील व शुचिता या तीन गुणांमुळें जगांत प्रसिद्ध झाला. त्याची कीर्ति ऐकून भारद्वाज मुनींनीं आपली कन्या देववर्णिनी हिचें त्याच्याशीं लग्न करून दिलें. विश्रवसूला तिच्या पासून एक मुलगा झाला. तो जन्मल्याबरोबर ब्रह्मदेव प्रत्यक्ष होऊन म्हणाला—"हा मुलगा फार श्रीमंत होईल." वैश्रवण असें त्याचें नांव ठेवून ब्रह्मदेव निघून गेला.

वैश्रवणाचें लक्ष लहानपणापासूनच तपश्चर्येकडे होतें. तो एका अरण्यांत निघून

गेला. तेथें फक्त पाण्यावर राहून वायुभक्षण करून त्यानें तीन हजार वर्षें निराहार राहून तप केलें. त्याची तपश्चर्या पाहून ब्रह्मदेव, इंद्रादिदेव प्रत्यक्ष होऊन त्याला म्हणाले— "तुझी तपश्चर्या पाहून आम्ही प्रसन्न झालों आहों. माग तुला जो पाहिजे तो वर!"

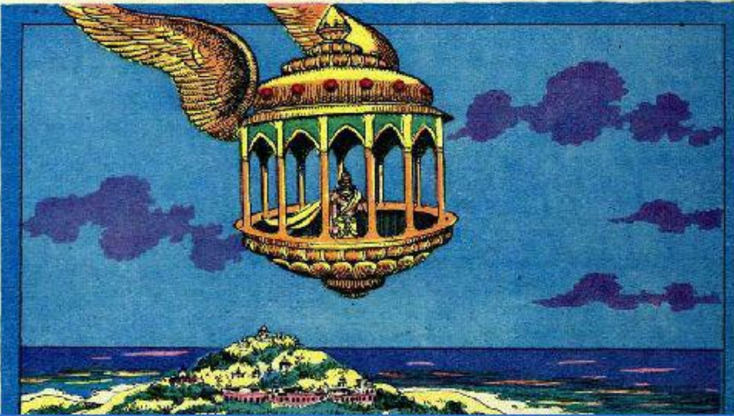
"मला लोकपालन आणि धनाधिपत्य मिळेल असावर द्यावा." वैश्रवण म्हणाला.

"मीदेखील आणखी एका लोकाची सृष्टि करण्याचा विचार करीत होतों. इंद्र, यम व वरूण यांच्या बरोबर तूं एका नवीन लोकाचा चौथा लोकपालक होशील. तूं

नवनिधींचा अधिपति होशील. हें पहा सूर्याच्या प्रकाशांत तळपणारें हें पुष्पक विमान यावर बसून तूं विचरण कर आणि स्वर्गलोकांतील देवांसारखा तूं तुला वाटेल तिकडे भ्रमण कर." असा वर देऊन इंद्रादि देवांसह ब्रह्मदेव निघून गेला.

ब्रह्मदेवाकडून तो वर मिळाल्यावर वैश्रवण आपल्या वडिलांकडे परत आला व म्हणाला— "बाबा! ब्रह्मदेवानें मला वर दिला, परंतु मला राहाण्यासाठीं स्थान ठरवून दिलें नाहीं. कोणाला कष्ट होणार नाहीं अशा जागीं राहण्याची सोय करून द्या."

विश्रवसु मुलाचें बोलणें ऐकून म्हणाला— "बाळ! दक्षिण समुद्राच्या काठीं त्रिकूट पर्वताच्या शिखरावर विश्वकर्म्यानें देवेंद्राच्या अमरावती सारखीच लंका नांवाच्या एका नगरीची सृष्टि केली आहे. तें अत्यंत सुंदर नगर आहे. त्याचा कोट सोन्याचा आहे. वैडूर्याचीं तोरणें आहेत. पहिल्यानें ती नगरी राक्षसांसाठीं निर्मिली होती. परंतु विष्णूच्या भीतीनें राक्षस पाताळ लोकांत जाऊन दडून बसले आहेत. ती नगरी आतां निर्जन व ओसाड पडली आहे. तेथें जाऊन राहालास तर कोणास त्रास होणार नाहीं."

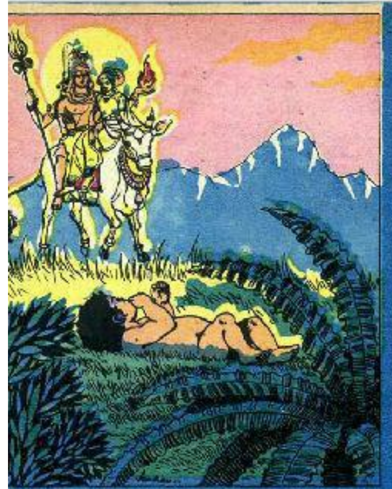

वैश्रवण वडिलांच्या सल्ल्याप्रमाणें सहस्रावधि नैऋतींना बरोबर घेऊन लंका नगरीस गेला आणि तेथें जाऊन राहूं लागला. तो तेथें सुखानें राज्य करूं लागला. पुष्पक-विमानांत जाऊन तो मधून मधून आपल्या आई वडिलांना भेटून येई.

तें ऐकून रामानें चकित होऊन अगस्त्य मुनींना विचारलें—"मुनिश्रेष्ठ! राक्षस पुलस्ताच्या कुळांतच जन्मले असें मी ऐकलें होतें. परंतु आपल्या म्हणण्यावरून त्यापूर्वीं देखील राक्षस होते. या राक्षसांचा मूळ पुरुष कोण?"

त्याचें उत्तर म्हणून अगस्त्य म्हणाले— "कमळांत ज्याचा जन्म झाला त्या ब्रह्मदेवानें प्रथम पाण्याची सृष्टि केली. पाण्याच्या रक्षणासाठीं कांहीं प्राणी मिर्मिले. त्या प्राण्यांना भूक, तहान आणि भय हे असह्य वाटल्यावर ते पुन्हां ब्रह्मदेवाकडे गेले व त्यांनीं त्याला विचारलें—"आतां आम्ही काय करायचें?" ब्रह्मदेव हंसून म्हणाला— "तुम्ही या पाण्याचें रक्षण करा!" तेव्हां कांहीं प्राणी म्हणाले—"तें काय आमच्याकडे लागलें." कांहीं म्हणाले—"जक्षण (म्हणजे 'भक्षण') करतों." रक्षण करणारे राक्षस

व 'जक्षण' करणारे यक्ष म्हणून ओळखले जाऊं लागले.

राक्षसांच्या जातींत हेती व प्रहेती नांवाचे दोघे भाऊ होते. प्रहेती तपश्चर्या करण्यासाठीं निघून गेला. हेतीनें लग्न करून घेण्याचें ठरविलें व पत्नीच्या शोधार्थ निघाला. त्यानें यमाची बहीण भया व भयंकरा यांच्याशीं लग्न करून घेतलें.

त्यांना विद्युतकेश नांवाचा एक मुलगा झाला. त्याचें तेज सूर्यासारखें होतें. मुलगा लहानाचा मोठा झाल्यावर हेतीनें त्याच्या साठीं एक मुलगी पाहून लग्न ठरविलें. ती संध्याची मुलगी होती. तिचें नांव सालकटंकट असें होतें. सालकटंकट व विद्युत्केश-यांचा विवाह झाला. कालक्रमानें सालकटंकट गरोदर होऊन मंदर पर्वतावर तिला एक मुलगा झाला. मुलापेक्षां पतीचा सहवास तिला जास्त प्रिय वाटला म्हणून ती आपल्या मुलाला तेथेंच सोडून पतीबरोबर विहार करायला निघून गेली.

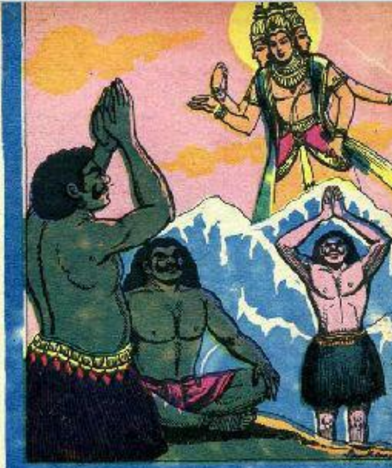
मुलगा हातापायाचीं बोटें चोखत रडत होता. त्याला शंकर पार्वतीनें नंदीवर बसून आकाश मार्गें जात असतां पाहिलें. त्याला त्या असहाय स्थितींत रडत असलेला पाहून दोघांना त्याची दया आली. पार्वतीचें हृदय तर कळवळून आलें. तिला संतुष्ट करण्यासाठीं शंकरानें त्याला जन्मतांच त्याच्या आईचें वय चिरंजीवत्व आणि आकाशांत उडणारें एक नगर दिलें. पार्वतीनें राक्षसांना सद्योगर्भाचा व जन्मतांच मातेच्या वयाचा वर दिला.

शंकर पार्वतीचे वर सुकेशाला मिळाले होते. सुकेश राक्षस आकाशांत उडणाऱ्या आपल्या नगरांत ऐश्वर्यभोग करूं लागला. त्याचा प्रताप इंद्रासारखा वाढला.

सुकेशाला वरप्राप्ती झाली होती व तो एक धर्मपरायण तरुण आहे हें ऐकून ग्रामणी नांवाच्या गंधर्वानें आपली सुंदर मुलगी देववती हिच्याशीं त्याचें लग्न करून दिलें. आपल्याला इतका गुणवान व ऐश्वर्यशाली पति मिळाल्याबद्दल देववतीला पण फार आनंद झाला. सुकेशदेखील आपल्या पत्नीचें रूप व गुण पाहून खूष झाला.

त्यांना माल्यवंत, सुमाली व माली असे तीन मुलगे झाले. ते फार बलवान व पराक्रमी निघाले. ते कोणाला भीत नसत. तेच इतके भयंकर दिसत कीं इतर त्यांना पाहून भीत. आपल्या वडिलांना शंकराकडून वर प्राप्ती झाली असल्याचे त्यांना कळल्यावर त्यांनीं देखील मेरु पर्वतावर जाऊन तपश्चर्या सुरू केली. त्यांची तपश्चर्या पाहून त्रिलोकांत खळबळ उडून गेली. ब्रह्मदेव इंद्र आदिक देवांना घेऊन तेथें आला व म्हणाला—"मी तुमची तपश्चर्या पाहून प्रसन्न झालों आहें. पाहिजे तो वर मागून घ्या."

"ब्रह्मदेवा! आमच्यावर तूं अनुग्रह करून दर्शन दिलें आहेस तर युद्धांत आमचा कधीं पराभव होणार नाहीं असा वर दे. आमच्या हातून शत्रूचा संहार होईल व आम्ही चिरंजीवी राहूं." ब्रह्मदेव 'तथास्तु!' म्हणून ब्रह्मलोकीं निघून गेला.

तो वर मिळाल्यावर ते तिघे राक्षस त्रिलोकांतल्या रहिवाश्यांना त्रास देऊं लागले. देव, ऋषी. सिद्ध इत्यादिकांना त्यांची दहशत बसली. त्यांचा कोणी रक्षक उरला नाहीं.

त्या राक्षसांनीं विश्वकर्म्याला बोलाविलें व आज्ञा केली—"तूंच देवांच्यासाठीं उत्तमोत्तम इमारती बांधल्यास व अमरावती नगर सुंदर करून दिलेंस. त्याच्यासारखें एक सुंदर नगर निर्मून आम्हांला दे."

"दक्षिण समुद्रकाठीं त्रिकूट पर्वताच्या मधल्या शिखरावर मी इंद्राच्या इच्छेप्रमाणें

लंका नगरी बांधून ठेवली आहे. ती स्वर्गासारखीच सुंदर व वैभवशाली नगरी आहे. त्या नगराचा कोट सोन्याचा आहे. तुम्ही तेथें जाऊन राहाल्यास कोणी तुम्हांला त्रास देऊं शकणार नाहीं." विश्वकर्मा म्हणाला.

विश्वकर्म्याचें तें बोलणें ऐकून राक्षसांना फार आनंद झाला. कित्येक हजार राक्षस सपरिवार लंकेला येऊन राहूं लागले. त्याच वेळीं नर्मदा नांवाच्या एका सुंदर गंधर्व स्त्रीनें आपल्या तीन मुलींचीं लग्नें अनुक्रमें माल्यवंत सुमाली व माली तिघां भावांशीं करून दिलीं.

माल्यवंत मोठा. त्याच्या बायकोचें नांव सुंदरी. तिला वज्रमुष्टी, विरूपाक्ष, दुर्मुख, सुप्तघ्न, यज्ञकोप, मत्त व उन्मत्त अशीं सात मुलें व अनला नांवाची एक मुलगी झाली.

सुमालीच्या बायकोचें नांव केतुमति असें होतें. तिला प्रहस्त, अकंपन, विकट, काल-कर्मक, धूम्राक्ष, दंड, सुपार्श्व, संह्रादि, प्रघस, भासकर्ण अशीं मुलें व पुष्पोत्कटा, कैकसी, शुचिस्मिता, कुंभीनसी नांवाच्या मुली झाल्या.

मालीच्या बायकोचें नांव वसुधा. तिला अनिल, अनल, हर, संपाती नांवाची मुलें झालीं. हे चौघे पुढें बिभीषणाचे मंत्री झाले.

अशा तऱ्हेनें तिघे राक्षस सपरिवार लंकेंत रहात होते. देव, ऋषी, नाग व मानव यांना त्रास देऊं लागले. त्यांना ब्रह्मदेवाचे वर मिळाले होते. म्हणून त्रिलोकांत त्यांनीं आपल्या कुकर्मांनीं सर्वांना सतावून सोडलें. त्यांना ब्रह्मदेवानें अजेय व शत्रुसंहाराचा वर दिला होता म्हणून त्यांना कोणाची भय किंवा भीति नव्हती. ते ऋषीमुनींचे यज्ञ भंग करीत.

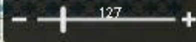

फार प्राचीनकाळीं देव व राक्षस यांचें युद्ध झालें. त्यांत राक्षसांचा पराभव झाला व ते आत्मरक्षणासाठीं पाताळांत जाऊन राहूं लागले. एक राक्षस कुटुंब आपलीं दोन जुळीं मुलें शुंभ व निशुंभ यांना जाते वेळीं घेऊन जायला विसरलें. तीं मुलें रानांत हिंडत व रानांत जो कोणी प्राणी मिळे त्याला खाऊन आपलें पोट भरीत. पुढें राक्षस कुळाला साजतील असेच गुण त्यांच्या अंगांत दिसूं लागले.

त्यांना आपल्या शक्तीचा भयंकर गर्व चढला. जगांत अशक्य व असाध्य कांहींच वाटलें नाहीं. दोघे क्रूर कृत्यें करूं लागले. मोठा शुंभ तर फारच भयंकर होता. त्याला मोठमोठे पर्वतदेखील तो उचलून फेंकून देई. एकदां घमेंडींत त्यानें महेंद्र पर्वताला उजव्या हातानें मारलें. पण त्याचाच हात तुटून पडला. त्यामुळें तो थोटका झाला व त्याचें एक तृतीयांश बळ कमी झालें. आपल्या मूर्खपणानें आपला हात घालवून बसल्यामुळें त्याला त्याचा धाकटा भाऊ निशुंभ याच्या कृपेवर जगावें लागलें. निशुंभनें भावाच्या तुटलेल्या हाताची एक गदा करून त्याला दिली. शुंभनें ती आपल्या डाव्या हातांत घेतल्याबरोबर त्याच्या अंगांत पुन्हां पुरी शक्ति आली.

शुंभ व निशुंभ ज्या ज्या रानांत जात त्या त्या रानांतलीं जनावरें थोड्याच दिवसांत नाहींशीं होत. एका मागून एक जंगलें उध्वस्त करीत दोघे तपोवनांत येऊन पोंचले. तेथें यज्ञ पशु पाहून त्यांनीं त्यांनाच खायला सुरवात केली.

शेवटचें मलपृष्ठ

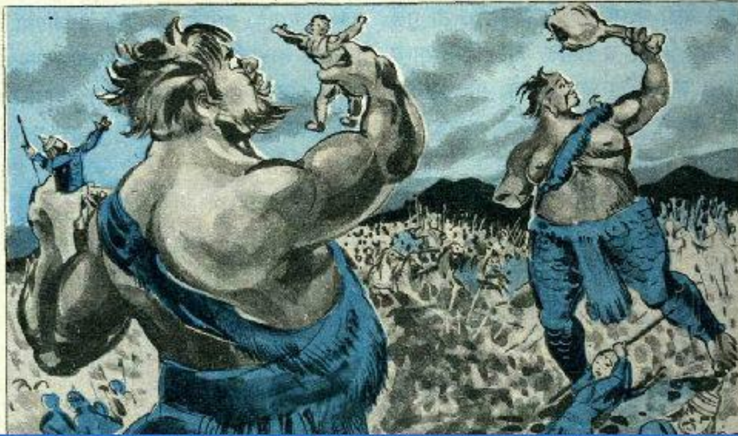
या दोघां राक्षसांच्या भीतीनें ऋषी व मुनी हिमालय पर्वताकडे धांवले. त्यांपैकीं कांहीं नृग महाराजांकडे गेले. त्यांनीं महाराजांसमोर आपलें गाऱ्हाणें निवेदन करून त्या दोघां राक्षसांच्या उपद्रवाला आळा घालण्याची विनंती केली. नृग महाराजांनीं शुंभ व निशुंभांना ठार करण्यासाठीं सैन्य पाठविलें. परंतु त्या दोघां राक्षसांनीं सर्व सैन्याचा पराभव केला.

तें पाहून नृग महाराज काळजींत पडले. तेव्हां ऋषींनीं त्याला धीर दिला व म्हणाले—"असे माजलेले बलिष्ठ फार दिवस जगत नाहींत. त्यांची वेळ भरली म्हणजे त्यांचा संहार करायला गवताची एक काडीदेखील पुरेल. आम्ही या राक्षसांची दृष्टि इंद्र लोकाकडे वळेल असा यत्न करतों. अशा तऱ्हेनें आम्हांला कांहीं काळ का होईना शांतिलाभ होईल."

ऋषी शुंभनिशुंभांकडे गेले व त्यांना म्हणाले—"तुमच्या सारख्या थोर पराक्रमी वीरांनीं आपल्या शक्तीचा प्रयोग मर्त्यलोकांतील सामान्य प्राण्यावर करणें शोभत नाहीं. त्या नृग महाराजाचें एवढें मोठें सैन्य होतें, पण तुम्ही एक क्षणांत त्याचा फडशा उडवून टाकलात. आमच्या सारख्या गरीब ऋषींना त्रास देऊन तरी तुम्हांला काय सुख मिळणार? सर्व सुखांचें माहेरघर म्हणजे तो इंद्रलोक आहे. तुम्ही इंद्राला वठणीवर आणून स्वर्गलोक जिंकावें. तर सर्व ऐश्वर्य व सुख तुम्हांला मिळेल."

ती गोष्ट निशुंभाला पटली. "या मर्त्यलोकांत आपली शक्ति व्यर्थ खर्च करण्यांत काय अर्थ? आमचा शत्रु यापुढें इंद्र! त्यानेंच आमच्या पूर्वजांचा पराभव करून त्यांना पाताळांत पिटाळून लावलें. त्याला त्याच्या गादीवरून काढून त्याचें राज्य बळकावल्याशिवाय आम्हांला चैन पडणार नाहीं."

धाकट्या भावाच्या त्या वल्गना ऐकून शुंभ थोडा भ्याला. तो म्हणाला—"इंद्राला जिंकणें म्हणजे गंमत वाटली होय तुला? तपश्चर्या करून मोठे वर मिळविल्याशिवाय इंद्राला जिंकणें अशक्य आहे. त्याच्याजवळ जें वज्र आहे, त्याच्यासमोर आपला टिकाव लागणें शक्य नाहीं. आज आपण या रानाचे मालक आहों. उगीच कशाला स्वतः होऊन मरणाला आमंत्रण देतोस?"

"अरे, तूं इतका भितरा, कापुरुष असशील असें नव्हतें वाटलें मला. तुला त्या इंद्राची इतकी भीति वाटत असेल तर आपली गदा दे मला. मी त्या इंद्राला ठार करून येतों." निशुंभ म्हणाला. मोठ्या भावानें अनेक प्रकारें त्याला समजावून सांगण्याचा यत्न केला. पण तो सर्व फुकट गेला. तो आपल्या भावाची गदा घेऊन इंद्रलोकावर स्वारी करण्यासाठीं निघाला.

तो सरळ स्वर्गापर्यंत गेला. त्यानें त्या गदेनें पाहारेकऱ्यांना पळवून लावलें. ते पाहारेकरी त्याला पाहतांच माशांसारखे भर्रकन उडून गेले. त्यांनीं इंद्राकडे जाऊन निशुंभ राक्षस आल्याची वर्दी दिली. इंद्रानें वज्रप्रहार केल्याबरोबर निशुंभाच्या गदेचा चक्काचूर होऊन गेला व तो चुरा वाऱ्याबरोबर आकाशांत उडून गेला. वज्रप्रहारानें जखमी होऊन निशुंभ खालीं पृथ्वीवर येऊन आदळला.

शुंभनें बजावलें असून दुर्लक्ष करून निशुंभ इंद्राशीं युद्ध करण्यास गेला होता. म्हणून शुंभला आपल्या धाकट्या भावाचा राग आला. म्हणाला–"तुझा जो अपमान झाला तो झालाच, तूं माझा जीवनाधार अशी जी गदा होती, तीदेखील घालवून बसला आहेस. त्या गदेशिवाय आतां माझें पोट कसें भरणार? यापुढें तुलाच शिकार करून माझ्या पोटापाण्याची व्यवस्था करावी लागेल." हें बोलत असतां तो हेंदेखील विसरला कीं तो स्वतः आपल्या मूर्खपणानेंच आपला हात घालवून बसला होता आणि निशुंभनेंच त्या हाताच्या हाडाची गदा करून त्याला दिली होती.

[पुढल्या अंकांत संपूर्ण.]

४९. दक्षिणी ध्रुवावरचा ज्वालामुखी

एरिबस नांवाचा हा ज्वालामुखी रास द्वीपांत आहे. याची उंची १३,२०० फुट आहे. त्याच्या मुखाचा व्यास सुमारें अर्धा मैल आहे. तो ९०० फुट खोल आहे. अंटार्कटिक क्षेत्रांत याशिवाय दुसरा ज्वालामुखी आढळत नाहीं.

